

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ ЯК ЗАСІБ ЕСТЕТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 613 групи

спеціальності 013 «Початкова освіта»

Мангер Діана Григорівна

Керівник: доц. Мафтин Л.В.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № ____ від ____ листопада 2023 р.

Зав. кафедри _____ проф. Романюк С.З.

ЧЕРНІВЦІ – 2023

АНОТАЦІЯ

Мангер Д.Г. Українська народна пісня як засіб естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку. – Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 93 с.

Важливим завданням сучасної початкової школи є розвиток у дітей почуття прекрасного, формування естетичних цінностей, смаків, уміння розуміти твори мистецтва, літератури, цінувати багатство й красу світу природи тощо. Одним із потужних засобів естетичного виховання є українська народна пісня, феномен якої полягає у здатності викликати емоційні переживання, враження, збуджувати естетичні почуття. Тому особливої *актуальності* набуває залучення учнів до істинних цінностей, кращих зразків народного пісенного мистецтва. *Мета* дослідження: розкрити шляхи естетичного виховання молодших школярів засобами української народної пісні.

У першому розділі проаналізовано стан дослідження проблеми у науковій літературі, розкрито зміст і завдання естетичного виховання молодших школярів на сучасному етапі, обґрунтовано виховний потенціал української народної пісні як одного із засобів естетичного виховання. У другому розділі здійснено аналіз навчально-методичного забезпечення сучасної початкової школи щодо проблеми дослідження; актуалізовано проблему естетичного виховання засобами української народної пісні в освітньому процесі початкової школи, виокремлено шляхи реалізації естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку засобами української народної пісні. У висновках узагальнено результати дослідження згідно мети і поставлених завдань.

Ключові слова: естетичне виховання, естетичні почуття, естетичні смаки, естетичне сприйняття, молодші школярі, українська народна пісня, освітній процес.

ABSTRACT

Manger D.G. Ukrainian folk song as a means of aesthetic education of primary school students. - Manuscript. Master's thesis for obtaining a master's degree in the specialty 013 Primary education. - Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich. – Chernivtsi, 2023. – 93 p.

One of the powerful means of aesthetic education is the Ukrainian folk song, the phenomenon of which consists in the ability to evoke emotional experiences, impressions, and arouse aesthetic feelings. Therefore, the involvement of students in true values, the best examples of folk song art, becomes particularly relevant. The purpose of the study: to reveal the ways of aesthetic education of younger schoolchildren by means of Ukrainian folk songs.

The qualification work analyzed the scientific literature; the content and tasks of aesthetic education of younger schoolchildren at the modern stage are disclosed; the educational potential of Ukrainian folk song as one of the means of aesthetic education is substantiated; an analysis of educational and methodological support of a modern primary school was carried out in relation to the research problem; the problem of aesthetic education by means of Ukrainian folk song in the educational process of primary school is actualized, the ways of implementing aesthetic education of elementary school students by means of Ukrainian folk song are highlighted.

Key words: aesthetic education, aesthetic feelings, aesthetic tastes, aesthetic perception, younger schoolchildren, Ukrainian folk song, educational process.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5-9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКІ НАРОДНОЇ ПІСНІ.....	10-42
1.1. Вивчення проблеми дослідження у науковій літературі.....	10-21
1.2. Зміст і завдання естетичного виховання молодших школярів на сучасному етапі	22-29
1.3. Українська народна пісня як засіб естетичного виховання	29-40
Висновки до розділу 1	41-42
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ.....	43 - 69
2.1. Аналіз змісту навчально-методичного забезпечення сучасної початкової школи щодо проблеми дослідження	43-53
2.2. Використання української народної пісні як засобу естетичного виховання молодших школярів у навчальному процесі.....	54-61
2.3. Естетичне виховання молодших школярів засобами української народної пісні у позаурочній роботі.....	61-67
Висновки до розділу 2.....	68-69
ВИСНОВКИ.....	70-72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73-83
ДОДАТКИ.....	84-93

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У період змін, інновацій, актуалізації національно-патріотичного виховання важливого значення набуває й естетичне виховання, формування естетичних ідеалів зростаючої особистості. Реформа шкільництва Міністерства освіти та науки «Нова українська школа» націлена на виховання людини нового покоління з широким світоглядом, естетичними смаками, обізнаністю в літературі, мистецтві тощо, тому запроваджено поняття художньо-естетичного виховання. Розвиток гармонійної особистості забезпечується реалізацією ключових компетентностей, у кожній з яких опосередковано акцентовано й естетичні аспекти, естетичні цінності.

Проблема естетичного виховання зростаючої особистості доволі глибоко розкрита у наукових дослідженнях педагогічного, філософського, психологічного, мистецтвознавчого спрямування. «Педагогічний словник» за редакцією С.У. Гончаренка естетичне виховання трактує як складову частину виховного процесу, безпосередньо спрямовану на: «формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини» [20, с.119].

О.П. Рудницька, Л.В.Серих естетичне виховання розглядають як систему комплексного, цілеспрямованого впливу на людину з боку соціальних інституцій та установ на основі єдності підходів, науково-педагогічних принципів, методів, засад: «у результаті якої в неї виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності та власного життя у суспільстві як проявів прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного та інших естетичних категорій». Відповідно, метою естетичного виховання визначається «формування

культури людських почуттів, що реалізуються у творчому ставленні індивіда до власної життєдіяльності у світі олюдненої природи (культури)» [88, с.6].

О. Дубасенок, І. Зязюн, Л. Масол та інші дослідники наголошують на тому, що зміст естетичного виховання, його структура носять багаторівневий характер, оскільки, маючи свою специфіку, естетичне виховання тісно пов'язане з іншими видами виховання; його зміст містить естетичну освіту, художнє виховання, мистецьке навчання. Важливо звернути увагу й на те, що кожна нова історична епоха вносить свої корективи у розуміння суті, мети, змісту естетичного виховання та тих цінностей, які лежать в його основі.

Естетичні цінності у науковій літературі трактуються як цінності духовні, що пов'язані з виявом, переживанням, створенням чогось довершеного, красивого, гармонійного. Вони пов'язані зі здатністю людини до глибоких, сильних, яскравих емоційних переживань, умінням сприймати багатоманітність відтінків почуттів, настрою тощо. Запорука успіху естетично-виховного процесу, на думку М.В. Вацьо, «полягає у його відкритості для найрізноманітніших педагогічних ідей. Цей процес повинен бути спрямований на формування загальнолюдських і культурно-національних цінностей, сприяти зростанню інтелектуального та духовного багатства суспільства» [10, с.6].

Як і будь-які інші, естетичні цінності є синтезом трьох основних постулатів: матеріально-предметного (характеристика зовнішніх якостей речей і предметів, що виступають як об'єкт ціннісного відношення), психологічного (психологічні якості людини як суб'єкта ціннісних відносин), соціального (стосунки між людьми, завдяки яким цінності набувають загально значимого характеру).

Оскільки естетичні цінності мають об'єктивно-суб'єктивний характер, тобто вказують на їх співвіднесеність з людиною, наявність естетичної цінності в цих об'єктів залежить від того, в яку конкретну систему соціально-історичних відносин вони включені. Погодимося із тезою Л. М. Михайлової про те, що: «чим вище місце естетичних цінностей в ієрархії

цінностей особистості, тим міцніше їх вплив на духовний світ людини. Естетичні цінності, усвідомлені й прийняті людиною як домінуючі, виконують орієнтаційну функцію в конкретній діяльності (соціальной, політичній, підприємницькій тощо) на прояви прекрасного, піднесеного, героїчного, і таким чином виводять діяльність на якісно новий рівень» [60, с. 15].

Роль естетичних цінностей для людини проявляється в її естетичному вихованні. Естетичне виховання є вагомою складовою гармонійного розвитку особистості, тісно пов'язано із всіма сторонами розвитку дитини, сприяє усвідомленню таких понять як «гарне» й «погане», розумінню прекрасного в докільлі. Краса й гармонія відносяться до основних естетичних цінностей. Дослідники наголошують на тому, що ці цінності виражені у потребі людини виявити, зберегти гармонію, досягнути найвищої гармонізації стосунків людини зі світом, з іншими людьми, собою. На думку І. Зязюна, цінність стає регулятором поведінки особистості лише за умови забезпечення суб'єктивної свободи її сприймання, естетичного переживання і, відповідно, опанування завдяки власному досвідові [35, с. 15].

Поняття краси тісно пов'язане з гуманізмом, людяністю, такими вищими загальнолюдськими цінностями, як добро, любов, життя, свобода, самопожертва тощо. Облагороджуючи чуттєву сферу особистості, естетичне виховання одночасно стає і моральним вихованням; за І.Кантом, прекрасне повинно пробуджувати добро.

Оскільки носієм естетичної цінності є змістова форма того чи іншого об'єкта, ця якість притаманна творам мистецтва. Віддзеркалюючи й пізнаючи докільля, людські суспільні відносини, українська народна пісенність виявляє їх естетичне значення, тобто, естетичні цінності життя виступають важливим джерелом естетичної цінності, складають підґрунтя формування естетичних орієнтацій.

Українська народна пісенність - вагомий пласт духовної культури народу, потужний засіб естетичного виховання. Зокрема, у ліричних піснях

основною темою є краса почуттів закоханих, естетика їх відносин, духовна й фізична краса дівчини/ хлопця. Ідеальним образом прекрасного в українській народній пісні є багатство естетики довкілля, природи; з героїчними історичними подіями нашого минулого молодших школярів знайомлять історичні, козацькі пісні, виховуючи на лицарських ідеалах мужність, волю, гідність.

Естетичне виховання учнів молодшого шкільного віку засобами української народної пісні має свої особливості, пов'язані з віком, специфікою життєдіяльності (домінування пізнавальної), рівнем естетичної культури. Специфіка естетичного виховання школярів у значній мірі визначає зміст навчальних дисциплін, виховні впливи й заходи, що проводяться у школі.

Проблема естетичного виховання молодшого школяра - одна із ключових у педагогічній теорії та практиці. Її різноманітні аспекти розглядаються у працях корифеїв педагогічної думки як минулого (К.Ушинський, С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та ін.), так і сучасності (І. Зязюн, О. Вишневський, М. Стельмахович, Ю. Руденко, Л. Аристова, Б. Брилін, Т. Грищенко, Т. Коваль, Л. Михайлова, А. Павлова, Л. Серих, Т. Турчин та ін.). Актуальність і педагогічна значимість проблеми зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи, що присвячена українській народній пісні як засобу естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Мета дослідження: розкрити шляхи естетичного виховання молодших школярів засобами української народної пісні.

Завдання дослідження:

- проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження;
- розкрити зміст поняття «естетичне виховання» та виховний потенціал української народної пісні;
- здійснити аналіз навчально-методичного забезпечення сучасної початкової школи щодо проблеми дослідження;

• виокремити шляхи реалізації естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку засобами української народної пісні.

Об'єкт дослідження: естетичне виховання учнів молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: шляхи реалізації естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку засобами української народної пісні.

Методи дослідження - теоретичний аналіз наукових джерел; синтез, систематизація та узагальнення отриманих даних.

Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні основних категорій проблеми дослідження, систематизації психолого - педагогічної літератури, обґрунтуванні особливостей та шляхів формування естетичних цінностей учнів молодшого шкільного віку засобами української народної пісні.

Практичне значення дослідження: матеріали та висновки роботи можуть бути використані у процесі фахової підготовки майбутніх учителів для розширення змісту курсів лекцій, семінарських і практичних занять; підготовці методичних посібників, а також у практичній професійній діяльності вчителя сучасної початкової школи з метою творчого підходу до організації процесу естетичного виховання.

Апробація результатів дослідження. Головні положення й результати роботи знайшли відображення у звітах на науково - методичних засіданнях кафедри педагогіки та методики початкової освіти; а також публікації тез «Українська народна пісня в естетичному вихованні молодшого школяра» у *Тезах доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року)*. Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С.145-146 [54].

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, які містять параграфи та висновки, загальних висновків, списку

використаних джерел, який включає 113 найменувань, та практично орієнтованих додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКІЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

1.1. Вивчення проблеми дослідження у науковій літературі.

Ідеї естетичного виховання зародилися у глибокій давнині. Уявлення про зміст естетичного виховання, його завдання, мету змінювалися, починаючи з античних часів і донині.

Поняття «естетика» перекладається з грецької як те, що сприймається почуттям. Ще філософи античності вважали, що об'єктом естетики як науки є вивчення прекрасного. Власне, ця категорія і лягла в основу системи естетичного виховання.

Основні напрямки в розвитку естетики як науки виховання прекрасного позначилися в Древній Греції. Філософи, митці в осмисленні суті цього поняття й процесу досягли доволі високого рівня. Геракліт, Демокрит, Аристотель відстоювали тезу про те, що естетичне бере свій початок у матеріальних властивостях об'єктів. Міра, пропорційність, гармонія частин, єдність різноманіття, цілісність розглядаються мислителями як об'єктивні сторони прекрасного.

У Київській Русі естетичне виховання здійснювалося через засвоєння постулатів народної етики й естетики, відображених в усній народній творчості, а також писемних пам'ятках тієї доби. «Слово про Ігорів похід», «Повість минулих літ», «Ізборник Святослава» та ін. - твори, в яких наголошується думка про зв'язок морального з прекрасним, а ідеалом краси виступає поєднання духовного й фізичного, служіння Батьківщині, захист її від ворога.

У «Повчанні Володимира Мономаха дітям» знаходимо цінні поради й щодо естетичного виховання дитини: потрібно: «постійно працювати і не лінуватися; мати благородну поведінку; мати чисту душу і худе тіло» [36,с.108].

У період козаччини наголошують ідеали побратимства, згуртованості, патріотизму, волі, захисту Вітчизни. Козацька естетика ґрунтувалася на культурі людини - воїна, її фізичної та духовної досконалості. У козацькому середовищі панував культ старших, роду, народу, що відобразилося в історичних піснях, які мають велике виховне значення.

На вихованні кращих рис характеру, розвитку глибоких естетичних почуттів наголошував і Григорій Сковорода. Український філософ, розмірковуючи про естетику самопізнання, особливо акцентував потребу гармонійного розвитку людини, розумного серця і сердечного розуму, усвідомлення нею своєї ролі в житті суспільства, пошуку свого «справжнього обличчя». На його думку, вихована людина завжди дбатиме і про тіло і про душу, прагнучиме жити в гармонії з собою і світом, віднаходити Божий промисел і у красі природи, і у красі людської душі.

Наріжним каменем його теорії гармонійного виховання особистості стала ідея синтезу філософії та мистецтва, завдання якого полягає в тому, аби покращити майбутнє через формування у підростаючих поколінь певних етичних та естетичних ідеалів.

Питання естетичного виховання - одне із ключових у творчій спадщині Олександра Духновича. Вчений звертав увагу педагогів на потребу використання українських народних звичаїв, традицій, усної народної творчості, адже саме в них людина знаходить корисні поради, духовні орієнтири, ідеали прекрасного.

За твердженням просвітителя: «пісні народні бо велику приносять пользу», оскільки людина краще відчуває, розуміє своє, чим чуже [59, с.76]. Кращі пісенні зразки впливають на емоційну сферу дитини, сповнюють її радістю, натхненням, естетичними почуттями. Педагог дає чимало корисних

порад щодо естетичного виховання дитини, які й сьогодні не втратили своєї актуальності: дбайте, аби учні світлом збагачувалися, мали гострий розум, добрий характер; людська душа буде прекрасна, коли серце дитини засіяне добрим зерном.

Проблемі естетичного виховання зростаючої особистості присвячено чимало праць і К.Д. Ушинського («Дитячий світ», «Рідне слово», «Людина як предмет виховання», «Стислий підручник педагогіки» й ін.). Вчений поєднував естетичне й етичне виховання, трактуючи їх як цілеспрямований, чітко організований процес формування у вихованця розвиненої естетичної свідомості, естетичного смаку, здатності сприймати, цінувати, творити красу, поводитися достойно.

До потужних виховних засобів естетичного виховання педагог відносив рідне слово, звуки української мови, її красу, емоційність, лексичне багатство, образність. Він писав: «Мова народу - кращий, що ніколи в'яне і вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя. Мова є важливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живучі та майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле» [36, с.210].

У навчальні плани народних шкіл К. Ушинський пропонував включити предмети естетичного циклу: малювання, музику, співи, вважаючи: «Якщо заспіває школа – заспіває країна». Особливого значення в естетичному розвитку дитини педагог надавав фольклору, народним традиціям, календарній обрядовості, бо це приносить дітям радість, розвиває естетичні смаки. У зв'язку з цим ставив питання про необхідність художньої освіти вчителів і вихователів.

Перша половина двадцятого століття відкрила у педагогіці нові імена. Серед них - українського педагога, композитора, фольклориста і диригента Василя Верховинця. Ним створена оригінальна методика естетичного виховання засобом рухливих музичних ігор.

На думку педагога, естетично ідеальною є така система виховання, в якій творчий розвиток особистості школяра здійснюється на основі гуманістичної традиції, зумовленої етнічними особливостями українського народу, зокрема його музичністю.

Аналізуючи методику естетичного виховання молодших школярів В. Верховинця можна виділити такі функції естетичного виховання в повсякденному житті кожної дитини: зміцнення дитячого організму виконанням фізичних вправ та танцювальних рухів; стимулювання дитячої фантазії, творчості та уяви; розвиток пам'яті, уваги, волі, спостережливості; виховання самостійності, дійової рішучості; утвердження дружніх товариських стосунків у колективі, реалізація потреби у співробітництві; виховання вміння керувати своїми емоціями та почуттями; здійснення психотерапевтичного впливу на дитину шляхом акцентування позитивних емоцій [3,с.40].

Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних засад естетичного виховання зростаючої особистості зробили праці Софії Русової («Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Нова школа», «Націоналізація школи» й ін.). Виходячи з практичного досвіду, вчена в естетичному вихованні дитини перш за все наполягала на тому, щоб: «розвинути свідомість, смак естетичний до найкращого приймання художніх вражень, почуття краси, вимоги гармонії в житті, і в душі своїй, і в творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках» [79, с.129].

У процесі естетичного виховання найліпшими, на її думку, будуть ті виховні засоби, які полонять розум і душу української дитини, коли вона при йде в дитячий садочок чи школу. Перш за все - це слово рідної мови, народна пісня, казка, - аби багата, яскрава народна мова збуджувала почуття прекрасного, торкалася потаємних сердечних струн.

Через засоби рідної мови, народної пісні в дитини формуються кращі національні почуття, усвідомлення неповторності, краси своєї культури, історії, народу. Лише так, за глибоким переконанням С. Русової, можна

сформувати естетичні ідеали, виховати всебічно розвинену особистість. Наслідком естетичних виховних впливів має стати сформованість естетичних установок, ціннісних орієнтацій у сфері почуттів, потреб, інтересів, ідеалів, смаків, критеріїв оцінки й принципів естетичного ставлення до дійсності. Розвиток естетичної культури школярів - це: «процес послідовних і цілеспрямованих впливів на особистість з метою гармонічного, всебічного розвитку, формування естетичного ставлення до життя, здатності насолоджуватися красою навколишньої дійсності, активно творити цю красу»[88, с.7]. Досвід естетичного виховання просвітительки дає підстави акцентувати один із основоположних принципів сучасного національно-патріотичного виховання - органічне поєднання сучасної теорії зі здобутками української народної педагогіки.

Проблемі естетичного виховання особистості присвятив свої твори видатний український педагог, психолог, одна із яскравих постатей української національної еліти - Григорій Ващенко («Виховний ідеал», «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру», «Основи естетичного виховання», «Виховна роль мистецтва» та ін.). Педагог наголошував тезу про те, що у всіх формах виховання потрібно чітко бачити кінцеву мету, той виховний ідеал, який повинен бути реалізованим у процесі виховання.

У праці «Виховний ідеал» він акцентує завдання української школи щодо формування виховного ідеалу на засадах гармонійного розвитку особистості (інтелектуальне, морально-релігійне, естетичне та фізичне виховання). Таким ідеалом є людина з кращими якостями національного характеру, патріот, християнин, який усвідомлює своє призначення у безмежній відданості Богові й Батьківщині. Найяскравіше традиційний ідеал людини: «відбивається в українській народній пісні» [16, с.119; 183].

Зміст естетичного виховання, на думку вченого, має складати естетика побуту, сприймання краси природи, сприймання творів мистецтва, художня творчість для дітей. У праці «Основи естетичного виховання» автор розкриває особливості цього важливого напрямку виховання на різних

вікових етапах життя людини. Він зазначає, що проблема естетичного виховання відноситься до найскладніших питань педагогічної науки, оскільки лежить у площині розуміння змісту поняття краса, що є основою естетики.

Велике значення у процесі естетичного виховання зростаючої особистості педагог відводить навчанню співу, музики, пропонуючи методичні прийоми виховання у дітей любові до української народної пісні. Зокрема, він зазначає: аби учні не тільки засвоїли мотиви таких обрядових пісень, як колядки, щедрівки, веснянки, а також зрозуміли й відчули український національний дух, що ним вони просякнуті, вчитель мусить у живій і цікавій розмові з'ясувати їх походження, зв'язок із народними звичаями й т.п. Крім пісень обрядового циклу, педагог радить вивчати з дітьми молодшого шкільного віку твори, що: «відбивають героїку нашого минулого. Навчання їх теж має супроводжуватися відповідними поясненнями вчителя» [16, с.30-32]. У процесі виховання естетичних почуттів вчений пропонує особливу увагу звертати на психологічний аспект цього процесу, враховувати вікові особливості вихованця.

Актуальною для сучасності, незважаючи на різницю суспільних систем, характер освітніх середовищ, є творча спадщина В.О. Сухомлинського, його теорія та досвід естетичного виховання. Уся виховна система видатного педагога була вибудована на етичних нормах, постулатах народної моралі співпереживання, милосердя, співучасті. Основним законом для нього став закон від красивого - до людяного, гуманного, доброго.

Виховна система Василя Сухомлинського пронизана ідеалами краси, естетичним змістом. Ідеї виховання красою, прилучення до прекрасного червоною ниткою проходять практично через усі праці педагога, а особливо ті, які стосуються становленню особистості у період початкової школи («Батьківська педагогіка», «Павлиська середня школа: Естетичне виховання», «Духовний світ школяра», «Проблеми виховання всебічно

розвиненої особистості», «Як виховати справжню людину», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина. Емоційне і естетичне виховання» та ін.).

Естетичне виховання мислитель з одного боку розглядав як засіб формування духовної культури, громадянськості, моральності, а з іншого - особливо виокремлював такі засоби естетичного виховання, як природа, мистецтво, музика, живопис, творчість.

Концепція естетичного виховання зростаючої особистості, розроблена Василем Сухомлинським заснована на принципово важливих моментах. Найперше - це особливості організації освітнього процесу, його логіка: від чуттєвої сфери - до когнітивної; від естетичних почуттів - до знань, світогляду; від емоцій і світогляду - до вчинків та естетичної діяльності (емоційна сфера - когнітивна сфера - діяльнісно - практична сфера особистості).

Заслугою В. Сухомлинського в розробці теорії та методики естетичного виховання є також ретельний підхід до вибору змісту, засобів, використання яких забезпечує високу результативність естетичного виховання школярів. Краса у цьому процесі є мірилом, своєрідною формою пізнання морального, утвердження Добра: «Виховання душі, здатності до глибоких переживань, - ось у чому зміст та найвища мета педагогіки, через мистецтво, слово, образ і мелодії покликати плекати душу людську» [97, с. 185].

Головною особливістю його методики є те, що педагог великого значення надавав закріпленню в свідомості дитини зв'язку між образом і естетичним почуттям, між естетичними орієнтаціями й творчою діяльністю, ставленням до себе і до інших; у моделюванні естетичного середовища, обставин буття особистості, що окреслюють для неї стандарти естетичної діяльності та поведінки. Педагог обґрунтував положення про те, що для творчого й естетичного розвитку дитини: «часто корисніший, важливіший не логічний світ, затиснутий у рамки чорної дошки чи сторінок підручника, а світ, який пливе за вікном, керований вічними законами природи» [97, с.190]. Тож однією із оригінальних форм роботи, яку впровадив В.

Сухомлинський у Павлівській школі, стали уроки мислення серед природи. Ці уроки розвивали естетичне сприйняття, емоційну пам'ять, художньо-естетичні смаки, творчі здібності.

Значні можливості для розвитку естетичних смаків молодших школярів педагог-новатор також вбачав у музиці, відзначаючи, що саме: «завдяки музиці, в людині пробуджується уявлення про високе, величне, прекрасне не тільки в навколишньому світі, а й у самому собі» [98, с.91]. Він називав музику «книгою для читання з мови почуттів», тому місію початкової школи покладав на сприяння учням у розумінні й оволодінні її мовою, у навчанні їх виражати себе за допомогою засобів мистецтва: «Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї» [98, с. 92].

Важливим завданням музичного виховання учнів В. Сухомлинський вважав формування активного сприймання музики. Першою сходинкою, що веде до освоєння музичного мистецтва, своєрідним «букварем мови емоцій» педагог називав слухання музики природи: «музику квітучого саду й квітучого поля гречки, весняних лугов і осіннього дощу, /.../ тиші і полів і лук, шелестіння діброви, пісні жайворонка в блакитному небі, шепотіння стиглих колосків пшениці, дзижчання бджіл і джмелів» [97, с.189].

Слухаючи природу, відчуваючи найтонші барви її музичного звучання, діти отримують певний емоційний досвід, що дає змогу підготувати їх до подальшого сприйняття народної пісенної культури, творів, створених композиторами.

Педагогічну, естетичну цінність народної пісні В.Сухомлинський вбачав у можливості розкриття краси рідного слова, естетичних нахилів і уподобань, збудження емоційної енергії наснаги, мислення, заохочення навіть найінертніших учнів до творчості. Тому естетичне виховання повинно здійснюватися на засадах національної культури, рідних традицій, за рахунок вивчення предметів естетичного циклу - музика, співи, образотворче мистецтво, хореографія [97, с.147].

Наголошуючи значення чуттєвої сфери у формуванні естетичних орієнтацій вихованців, видатний педагог констатує, що характерною особливістю людських почуттів є переживання, яке має дві протилежні сторони: позитивне-негативне, задоволення-незадоволення, високе-низьке, красиве-потворне тощо. Тому виховний процес повинен здійснюватися на позитивних орієнтирах, ідеалах краси: «У світі є не тільки потрібне, корисне, а й красиве. З того часу, коли людина стала людиною, з цієї миті, коли вона задивилася на квітку і вечірню зорю, вона стала вдивлятися в саму себе. Людина осягла красу. Краса - це глибоко людське! Краса існує незалежно від нашої свідомості й волі, але вона відкривається людиною і осягається нею, живе в її душі, - не було б нашої свідомості - не було б і краси. Краса - це радість нашого життя» [97, с.137].

Особливу роль у справі естетичного виховання молодших школярів Василь Сухомлинський відводив вчителю. Саме він подає приклад краси людських взаємин, майстерного володіння словом, емоційної культури. Головною в діяльності педагога має бути установка на виховання здатності емоційного відгуку на красу, потреби вражень естетичного характеру. «Важливу мету всієї системи виховання я вбачав у тому, щоб школа навчила людину жити у світі прекрасного, аби вона не могла жити без краси, аби краса світу творила красу в ній самій» [98, с. 54].

Світ змінився, став прагматичним і технократичним, сучасна людина усе більше віддаляється від природи, народних традицій, втрачає здатність бачити красу довкілля, людських взаємин тощо. З огляду на це, досвід естетичного виховання педагога-новатора з Павлиша є особливо цінним для створення новітніх концепцій виховання, подолання кризи ідентичності, моральних деформацій, наповнення їх високою романтикою, ідеалами добра і краси.

Зі здобуттям Україною незалежності, у науковій сфері активізувалися пошуки форм, методів, засобів, моделей національного виховання. З'явилося чимало праць, присвячених висвітленню методологічних основ

перебудови змісту виховання, його гуманізації, використанню досвіду народної педагогіки (праці Омеляна Вишневського, Івана Зязюна, Ольги Олексюк, Мирослава Стельмаховича, Євгенії Сявавко, Юрія Руденка та ін.).

Загальнотеоретичні проблеми культурного розвитку людини та його естетичної складової висвітлено у науковому доробку академіка Івана Зязюна: «Особливості становлення і розвитку естетичного сприймання людини»: кандидатська дисертація (1976), «Естетичний досвід особи. Формування і сфери впливу» (1976), «Всеукраїнська державна комплексна програма естетичного виховання» (1993), «Естетичне виховання - важливіший із складників загальнодержавної культурної політики», «Естетичне виховання як об'єкт державної політики» (1994), «Естетичні засади національного виховання учнів» (1995), «Краса педагогічної дії: навчальний посібник» (1997), «Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод посіб.» (2000), «Естетичні регулятиви педагогічної майстерності» (2012), «Естетика і етика започатковують людську духовність» (2013)

Творчо розвиваючи ідеї класиків педагогічної думки, естетичне виховання вчений розглядає в єдності з моральним і громадянським, наголошуючи на тому, що воно неможливе без духовних зусиль особистості, її активної життєвої позиції. Краса педагогічної дії, опора на емоції, естетизація - важливі складові педагогічної майстерності вчителя.

Важливі питання теорії та практики естетичного виховання зростаючої особистості висвітлюються в роботах:

- Мирослава Стельмаховича: «Українська етнопедагогіка» (1993), «Українське народознавство» (1994), «Українознавство в національній школі» (1995), «Українська народна педагогіка» (1996), «Теорія і практика українського національного виховання» (1996);

- Євгенії Сявавко: «Концепція національного виховання» (1993), «Українська етнопедагогіка» (2002);

- Омеляна Вишневського: «На шляху до рідної школи» (1991), «Національно-духовне відродження в українській школі» (1992), «Сучасне

українське виховання» (1996), «Теоретичні основи сучасної української педагогіки» (2003), «Виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики)» (2010);

- Володимира Кузя: «Основи національного виховання: концептуальні положення» (1993, співавт.), «Народна педагогіка - основа національного виховання» (2002);

- Юрія Руденка «Українська козацька педагогіка і духовність» (1995, співавт.), «Теоретичні засади національної самосвідомості» (1998), «Виховання національно свідомої особистості» (2000, співавт.), «Основи сучасного українського виховання» (2003);

- Ольги Олексюк: «Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва» (2004), «Музична педагогіка» (2006), «Феномен духовного потенціалу особистості в ціннісному вимірі музичного мистецтва» (2022, співавт.), «Евристичність категорії естетики у змісті вищої музичної освіти» (2022, співавт.).

Провідною ідеєю означених праць є те, найбільш успішно загальнолюдські цінності засвоюються у єдності з загальнонаціональною культурою, а основою естетичного виховання є осмислення прекрасного через культурні надбання свого народу, його духовні багатства.

Нині проблема естетичного виховання, особистісного розвитку, формування естетичної свідомості, естетичної культури особистості - одна із першочергових завдань які стоять перед початковою школою. Різноманітні аспекти цієї проблеми розглядаються у працях І. Бега: «Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія» (2018), Б.Бриліна, В.Бриліної: «Національні основи музично-естетичного виховання учнівської молоді» (2021), О. Гудовсек «Сучасні підходи до естетичного виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки» (2020); Л. Левчук «Творчий потенціал естетичного виховання» (2000); Л. Масол «Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія» (2006), Л. Михайлова «Естетично ціннісний

розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти:теорія і практика» (2018) та ін.

Українській пісенній культурі, особливостям народного пісенного мистецтва українців, розкриттю естетично-виховного потенціалу народної пісні присвячені праці Л. Гуденко «Естетичне виховання учнів засобами музики» (2006); М.Вацьо «Український дитячий музичний фольклор у художньому розвитку молодших школярів» (2015); Т.Коваль «Психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами» (2017); «Виховання молодших школярів засобами української народної пісні в умовах Нової української школи» (2020), М. Ляшко «Музично-естетичне виховання як один із найважливіших факторів формування духовної культури особистості засобами фольклору» (2017), Н. Мельник «Українська народна соціально-побутова пісня: етико-естетичні модули» (2018), В. Мішеченко «Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти:теорія і практика» (2019), А. Павлова «Любов як вимір Усесвіту в українській народній баладі: осягнення амбівалентності», «Співанка-хроніка в контексті етнокультурної традиції українства: монографія» (2021), Т. Турчин «Зорієнтованість музичного навчання в початковій школі на еталонні зразки національного мистецтва» (2011), Я. Федько «Українська народна пісня, її культуротворчі та виховні особливості» (2019) та ін..

Досліджуючи виховний потенціал української народної пісні, її особливості, вчені єдині в тому, що її краса, емоційна наповненість, художня довершеність, виразність, змістова наповненість є емоційно сприйнятливими, мають особливий вплив на внутрішню, чуттєву сферу людини. Зокрема, Ольга Олексюк у праці «Музична педагогіка» підкреслює, що народна пісенна культура є: «особливим типом естетичного освоєння дійсності, має широкі можливості художньо-образного відображення навколишнього середовища, впливу на почуття, смакові уподобання, ціннісні орієнтації та морально-естетичні ідеали особистості» [68, с.51].

1.2. Зміст і завдання естетичного виховання молодших школярів на сучасному етапі

Проблема естетичного виховання, формування естетичної культури особистості - одне із вагомих завдань, які стоять перед сучасною школою. Нині в Україні впроваджено поняття «художньо-естетичного виховання». «Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» його мету вбачає у формуванні в учнів у процесі сприймання, інтерпретації творів мистецтва і практичної художньо-творчої діяльності особисто-ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, розвиток естетичної свідомості, загальнокультурної та художньої компетентності, здатності до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні [43].

Мета реалізується через завдання, що інтегрують навчальні, виховні, розвивальні аспекти: формування світоглядних уявлень, ціннісних орієнтацій, здатності сприймати та аргументовано інтерпретувати твори мистецтва; поглиблення й збагачення художньо-естетичного досвіду, його реалізація у практичній діяльності; формування системи знань про види мистецтва, особливості їх художньо-образної мови, естетичний потенціал; виховання естетичних смаків, потреб, ідеалів, бажання відповідати естетичному ідеалу сучасності у контексті новітніх викликів (свідомість національного буття, доброчинність, патріотизм, моральна досконалість тощо).

Аналіз наукової літератури показав, що існують різні підходи до трактування поняття «естетичне виховання», що зумовлено специфікою і багатогранністю цього процесу, властивих тільки йому характерних рис: системність, тісний зв'язок з іншими видами та засобами виховання; розвиток активно-творчої діяльності особистості, її участі в процесі

естетичного перетворення дійсності; мінливість форм естетичного виховання у неперервності самого процесу протягом розвитку й становлення особистості.

В енциклопедичних виданнях («Філософська енциклопедія», «Естетика: словник найбільш уживаних термінів», «Педагогічний словник» С.Гончаренка), дослідженнях теоретико-методологічного характеру термін «естетичне виховання» трактується як:

- формування в людини здатності сприймати мистецтво та прекрасне, що існує у творіннях людини та природи (с.57);

- система заходів, спрямованих на вироблення в людини здатності сприймати, правильно розуміти, цінувати і створювати прекрасне й піднесене в житті та мистецтві (с.14);

- складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини (с.19);

- цілеспрямоване формування естетичного ставлення до життя, праці, громадської діяльності, природи, мистецтва, особистої поведінки (с.117).

Щодо естетичного виховання у початковій школі, то його специфіку зауважив Мирослав Стельмахович, визначаючи як: «цілеспрямований, організований процес формування у дітей розвиненої естетичної свідомості, художньо-естетичного смаку, здатності сприймати, творити й цінити прекрасне, поводитись культурно, гечно, достойно» [94, с.117].

Узагальнюючи погляди дослідників на зміст естетичного виховання, виокремимо такі основні його положення:

- процес цілеспрямованої дії;
- створення в людини уміння бачити й сприймати красу в житті, мистецтві, давати їй оцінку;
- формування естетичних почуттів, смаків та ідеалів людини;

- розвиток здатності до творення прекрасного, до самостійної продуктивної творчості.

Варто зазначити, що більшість дослідників, авторів концепцій естетичного виховання, звертають увагу на його цілеспрямованість, досягнення мети сформованої здатності людини не лише сприймати, розуміти, оцінювати прекрасне, а й творити красу в собі, в стосунках з іншими, у повсякденному житті, мистецтві, праці тощо.

Система естетичного виховання передбачає такий педагогічний вплив на вихованця, що якнайкраще сприяє виникненню у нього здатності до сприйняття довкілля через розуміння таких категорій, як краса, гармонія, довершеність, потворність, уміння відрізнити одне від другого. Учні молодшого шкільного віку з часом повинні не тільки вміти оцінити красу природи, людських взаємин, але й відчувати потребу в естетичній діяльності, творення за законами прекрасного.

Дослідники зазначають, що попри формування естетичного відношення дитини до довкілля, мистецтва, естетичне виховання паралельно робить вагомий внесок у її всебічний розвиток. Адже сприяє формуванню моральності, уяви, волі, наполегливості, організованості, самодисципліни. З огляду на зазначене, на наш погляд, найбільш вдало мету естетичного виховання окреслено О.В.Михаличенко: «кінцева мета естетичного виховання - гармонійна особистість, всебічно розвинена людина...освічена, прогресивна, високоморальна, що вміє працювати, свідомо бажання творити, яка розуміє красу життя і красу мистецтва» [59, с.78]. Ця мета також відображає і особливість естетичного виховання, як частини всього педагогічного процесу й національного виховання.

Кожна мета реалізується через поставлені цілі. У науковій літературі більшість дослідників виокремлює такі:

- створення бази, певного запасу елементарних естетичних знань, вражень, без яких неможливий потяг, схильність, інтерес до естетично значимих предметів і явищ (накопичення учнем різноманітного запасу

звукових, кольорових, сенсорних, тактильних вражень; за вказаними параметрами учитель повинен уміло підібрати такі предмети, явища, які будуть відповідати нашим уявленням про красу й сприятимуть формуванню чуттєво-емоційного досвіду);

- на основі отриманих знань і розвитку здібностей естетичного сприйняття формування таких соціально-психологічних якостей людини, які забезпечать їй можливість емоційно переживати й оцінювати естетично значимі предмети, явища та отримувати від цього насолоду (формування естетичної вихованості - здатність до глибокого емоційного переживання, почуття прекрасного, тобто, здатність до естетичної оцінки явищ природи, мистецтва, вчинків, життя, сформувати такі якості дитини, які дозволять їй самостійно, з урахуванням вікових можливостей, висловити власну думку про те чи інше явище, твір, вчинок та власне сприйняття, його оцінку);

- формування у вихованців естетичної творчої здатності (виховати такі якості, потреби й здібності особистості, які перетворюють пасивного індивіда в активного творця естетичних цінностей, зі споглядального стану переводять в активну, дієву площину; тобто, вихованець повинен не тільки споглядати прекрасне, насолоджуватися ним, оцінювати його, а й повинен сам брати активну участь у творенні краси не лише в мистецтві, а й праці, вчинках, суспільному житті).

І.Д. Бех, автор численних праць, присвячених вихованню молодшого школяра у монографії «Особистість на шляху до духовних цінностей» підкреслює вагомість цілеспрямованого педагогічного впливу на процес становлення естетичних переконань дитини саме у молодшому шкільному віці, адже цей період є вирішальним у формуванні морально-етичного відношення особистості до життя [6]. Тож розглянемо вікові особливості молодших школярів, які потрібно враховувати в процесі естетичного виховання.

Як зазначають психологи, аби доросла людина стала духовно багатою, естетично наповненою, потрібно особливу увагу звертати саме на цей

віковий період, оскільки саме тут здійснюється найбільш інтенсивне формування відношення до світу. Однією із особливостей молодшого шкільного віку є новий для нього вид діяльності - навчання, оскільки дитина іде до школи. З вступом дитини до школи значно розширюються можливості її включення у різні види художньо-творчої діяльності як у межах освітнього процесу, так і у позакласній роботі. Головну роль відіграє вчитель. Користуючись цим, досвідчені педагоги здатні не лише закласти міцний фундамент естетично розвиненої особистості, але й через естетичне виховання закласти міцні підвалини світогляду людини, адже саме у цьому віці відбувається розвиток сутнісних естетичних, етичних якостей зростаючої особистості. Погляди вчителя, його естетичні смаки, вподобання стають для вихованців прикладом.

Ще одна особливість естетичного виховання учнів початкових класів пов'язана зі змінами, які відбуваються у сфері пізнавальних процесів школярів, особливе значення надається емоціям, сприйняттю, вразливості, ролі почуттів у мотивації поведінки. Провідними мотивами естетичної діяльності стають інтереси, нахили, уподобання. Відчуття краси природи, людей, матеріальних речей, побуту тощо створює особливі емоційно-психічні стани, загострює допитливість, мислення, пам'ять. Глибокі емоційні переживання надовго зберігаються у пам'яті, часто перетворюються в мотиви й стимули поведінки, полегшують процес вироблення переконань, навичок та звичок поведінки, формування естетичних орієнтацій.

У змісті естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку дослідники виокремлюють такі компоненти:

- когнітивний (знаннєвий): естетичні уявлення, поняття, знання; естетичні судження, оцінки;
- емоційно-спонукальний: естетичні емоції, переживання, почуття; естетичне сприйняття, естетичні потреби, естетичні інтереси, естетичні смаки; естетичні якості особистості; художньо-творчі здібності;

- діяльнісний: уміння і навички естетико-предметної діяльності; творча активність; естетична поведінка.

До структурних компонентів естетичного виховання відносять естетичні почуття, сприйняття, смаки, ідеали, потреби, оцінки, судження, естетичну діяльність. У процесі естетичного виховання в дитини формується естетична свідомість. Психологи, педагоги її поділяють на низку категорій, які віддзеркалюють психологічну суть естетичного виховання і дозволяють судити про ступінь естетичної культури людини. Науковці виокремлюють такі категорії, як: естетичне сприйняття; естетична потреба, естетичне судження.

Естетичне сприйняття - це початковий етап взаємодії з прекрасним. Від його повноти, глибини, яскравості залежать подальші естетичні переживання, формування художньо-естетичних ідеалів і смаків. У залежності від змісту та глибини естетичні явища здатні викликати в людини або почуття вищого або ж нижчого характеру. Такі неодноразові емоції формують потребу естетичних цінностей, естетичної свідомості.

Основою естетичної свідомості є естетичний ідеал - уявлення людини про досконалу красу явищ матеріального, духовно-інтелектуального, морального, художнього світу. Тобто, це уявлення про досконалу красу в природі, суспільстві, людині, праці, мистецтві.

І. Бех відзначає, що для молодшого шкільного віку характерною є нестійкість уявлень про естетичний ідеал. Причина цього криється у недостатньому життєвому досвіді дитини, недостатніх знаннях в області літератури, мистецтва, що дещо обмежує можливості формування ідеалу [4;5;6].

Ще одна категорія проблеми естетичного виховання - естетичний смак. У науковій літературі це поняття трактується як відносно стійка якість особистості, у якій закріплені норми, уподобання, що служать особистим критерієм для естетичної оцінки предметів і явищ; здатність безпосередньо, за враженням, без особливого аналізу відчувати, відрізнити дійсно прекрасне,

справжні естетичні особливості явищ природи, мистецтва, суспільного життя.

Естетичний смак формується упродовж довгого періоду часу, багатьох років, однак, це не означає, що його не потрібно виховувати у молодшому шкільному віці. Навпаки, естетична інформація є основою майбутнього розвиненого естетичного смаку.

У новітньому науковому дискурсі вживається поняття художньо-естетичне виховання. На думку дослідників, художнє виховання охоплює лише сферу мистецтва, естетичне ж пов'язане з естетичним розвитком особистості у всіх сферах її діяльності, умінням відчувати й розуміти прекрасне в природі, довкіллі, особистому та суспільному житті. Означена теза конкретизує завдання сучасної початкової школи в галузі естетичного виховання: збудження естетичних потреб, усвідомленого ставлення до прекрасного; прищеплення естетичного сприйняття - здатності сприймати прекрасне й чуттєво його переживати; вироблення навички оцінювати прекрасне; плекання естетичних ідеалів; виявлення і розвиток творчих здібностей школярів у різних видах діяльності та мистецьких галузях.

Молодший шкільний вік - найбільш продуктивний період для формування творчої особистості. Образність мислення, відсутність стереотипів, емоційність, естетичне ставлення до дійсності, що оточує, - ці якості притаманні всім молодшим школярам і свідчать про високий рівень творчих здібностей цієї вікової категорії учнів [21, с.46]. Саме на цьому етапі починають проявлятися і спеціальні здібності: музичні, літературні, організаторські, здібності до художньо-театральної діяльності. Найбільш привабливими для молодшого шкільного віку є такі види художньо – творчої діяльності: малювання, ліплення, хореографія, музика, театральна-художня та інші види ігрової діяльності. Саме ці види творчості сприяють розвитку уяви, фантазії, оригінальності мислення, здатності до перевтілення.

Важливе місце в естетичному вихованні молодшого школяра посідає прилучення до народного мистецтва - пісенного, танцювального,

образотворчого, декоративно-прикладного. Кращі зірці народної культури допомагають глибше пізнати світогляд свого народу, зрозуміти глибинний зміст національних символів та вікові прагнення до ідеалів Добра, Свободи, Любові, Праці, Краси.

Отже, естетичне виховання молодших школярів передбачає формування початкових естетичних уявлень і понять на основі чуттєвого освоєння образів, численних переживань у процесі естетичного сприйняття об'єктів та явищ дійсності, витворів мистецтва. На цій основі в учнів формуються елементарні естетичні знання, емоції, почуття, потреби, нахили, естетичні смаки, естетична поведінка, здатність до творчої діяльності.

Естетичне виховання дійсно займає важливе місце у системі освітнього процесу, оскільки за ним стоїть не лише розвиток етичних якостей людини, її естетичних уявлень, але й усієї особистості в цілому: її сутнісних сил, духовних запитів, моральних ідеалів, особистих і суспільних уявлень, світоглядних орієнтирів.

Без орієнтації на духовні, моральні, національні цінності естетичне виховання і розвиток особистості будуть неповноцінними. Реалізуючи завдання естетичного виховання у молодшому шкільному віці, педагог забезпечує у майбутньому становлення такої особистості, яка буде поєднувати в собі духовність, моральну чистоту, естетичні ідеали та високий інтелектуальний потенціал.

1.3. Українська народна пісня як засіб естетичного виховання

Основні морально-етичні якості особистості закладаються у ранньому періоді дитинства і у біль-менш незмінному вигляді зберігаються протягом життя. Для дошкільного й молодшого шкільного віку, на думку дослідників української народної педагогіки, однією із провідних форм знайомства з естетичним ідеалом є пісня: «один із найдавніших і найпоширеніших видів словесно-музичного мистецтва; невеликий твір, що поєднує поетичний текст і мелодію» [106, с.224].

Українська народна пісенність - надзвичайне, унікальне явище не лише у вітчизняній, але й у світовій культурі. Вона вражає тематикою жанрів, стилів, глибиною змісту, красою лексичних форм, мелодійністю, емоційною наповненістю. Упродовж століть українці: «витворили найкращу і найбагатшу народну пісню, цей вид словесно-музичного мистецтва налічує кілька мільйонів пісень» [105, с. 20]. Зарубіжні вчені, досліджуючи український «запашний пісенний сад» незмінно захоплюються його музичною та пісенною досконалістю. Свого часу німецький письменник, перекладач, професор слов'янської філології Фрідріх Боденштедт у праці «Поетична Україна» зазначав, що: «у жодній країні дерево народної поезії не вродило таких чудових плодів, ніде душа народу не виявлялася в піснях так живо і правдиво, як в українців» [108, с.137].

Палітра пісенних жанрів української пісенної культури надзвичайно багата. Дослідники, зокрема Г. Довженок, М. Лановик, З. Лановик, поділяють їх на такі групи:

- *Думи* - «народні епіко-ліричні твори героїчного, рідше соціально-побутового змісту» [44, с.194] (Козак Голота, Дума про втечу трьох братів з города Азова, з турецької неволі, Іван Богословець, Невільники на каторзі, Маруся Богуславка, Хмельницький і Барабаш, Про Хмельницького, Прощання козака та ін.). Герой національного епосу – носій високих моральних якостей та етичних принципів, хоробрий воїн, лицар. І хоч життя козака минуло у військових битвах, походах, складних життєвих обставинах, - його серце не зачерствіло, він здатний на глибокі почуття, велику любов до матері, батька, сестри, нареченої. У думах втілились найвищі моральні цінності українського народу.

- *Історичні пісні* – «ліро-епічні твори про конкретні чи типові історичні події та процеси, відомих історичних осіб та безіменних героїв, чиє життя і вчинки пов'язані з подіями суспільно-політичного життя, в яких відтворено дух певної історичної епохи» [58, с.79]. У цих творах оспівуються численні подвиги народних ватажків, риси їхнього характеру, легендарні

епізоди життя; мотив загибелі народних героїв, деякі фантастичні та романтичні моменти. Ця група поділяється на цикли за хронологічним принципом:

- пісні доби козаччини (15-перша пол.17 ст.) /Коли турки воювали, Зажурилась Україна, Пісня про Байду, Ой зійшла та зоря, Ходить турчин по риночку, Засвіт встали козаченки, Чи не той хміль, Ой, Морозе, Морозенку, Ой на горі та женці жнуть, Гей, віють вітри, віють буйні та ін./;

- пісні доби Коліївщини, Гайдамаччини (2 пол. 17-18 ст. та пісні селянських повстань 1 пол. 19 ст.) /Максим Залізник, Виїхав Гонта та із Умані, Ой під гаєм зелененьким, За Сибіром сонце сходить, Ой шумить Черемош, Ой наварили ляхи пива та ін./;

- пісні національно-визвольних рухів 1 пол. 20 ст. /Ой у лузі червона калина, Січовий марш, Повіяв вітер степовий, Загинув стрілець, Триста літ минає, Чи то буря, чи грім, Ішов відважний гайовий та ін./

- *Балади* – «ліро-епічні пісенні твори з гостро драматичним сюжетом, що виражає з точки зору народної моралі трагічні конфлікти, породжені надзвичайними чи фантастичними подіями, вчинками та фатальними збігами обставин в особистому чи суспільному житті звичайних людей» [44, с.172] /Ой не ходи, Грицю, Жила вдова на Подолі, Бондарівна, Лимерівна та ін. Дослідники зазначають, що в баладах спостерігається гостре протистояння добра і зла. Ці твори є надзвичайно емоційними, хвилюючими, сильно діють на людські почуття, змушують співпереживати героям, задумуватись над сенсом життя, моральними категоріями. О.Дей назвав баладу: «епосом нещасливих людських доль...Незвичайні пригоди із звичайними людьми, - писав цей дослідник, - один із тих проявів контрастності і поляризації, які є стрижнем баладності як такої. Відтворюючи несподівано гострі конфлікти та психологічні стани в хвилини найвищого напруження людських пристрастей і переживань в переважно трагічних ситуаціях, балади викликають глибокі зворушення, адже трагічне суперечить людській природі, воно ніколи й ніде

не було звичним, життєвою нормою і завжди приголомшувало, відгукувалося співчуттям та уболіванням» [52, с.173].

Ліричні пісні – «ліричні твори, у яких відображено естетичне сприйняття дійсності, у процесі якого буття осмислюється крізь призму людських переживань» [44, с.322]. Усі ліричні пісні поділяють на два великі розряди: 1) *родинно-побутові*: Ой у вишневому саду, Місяць на небі, Ой у гаю при Дунаю; Ой з-за гори кам'яної, У сусіда хата біла, А до мене Яків приходив, Грицю, Грицю, до роботи, Ненько, моя вишня тощо, у яких відображена уся багатогранна палітра життя української сім'ї, широкий спектр почуттів і переживань людини, пов'язаних із родинними стосунками, різноманітними життєвими ситуаціями. У них втілилась народна мудрість багатьох віків, погляди українців на сім'ю, шлюб, людські взаємини, матеріальні і духовні цінності; та *суспільно-побутові* та 2) *суспільно-побутові*: Ой на горі огонь горить, Ой за темними лісами, Задумали чумаки в дорогу, А в городі буркунзілля, Ой горе тій чайці, Вийду я на гору, В темнім лісі на камені, Кукала зозуля од калиночки, Та летить орел понад морем, Як наймали, вговорили й ін. Цей жанровий різновид усної народної творчості є художнім осмисленням історії, життя і побуту в різні епохи різними верствами населення. Оскільки їх тематика і проблематика не стосується широкого загалу, за твердженням С. Мишанича, вони не набули масового побутування, а тому й не поширені такою мірою, як родинно-побутова лірика.

Родинно-побутові ліричні пісні з великою пошаною оспівують образ жінки-матері - чаєчки, сивої зозуленьки, голубоньки. На материнську і батьківську любов діти відповідають такою ж глибокою любов'ю. Ідеал ставлення до батьків, братів і сестер виражений у тексті народної пісні «Повів Івасьо коня до води»:

У мене батенько – ясний місяченько,

У мене матінка – ясна зіронька.

У мене батенько – яснее сонечко,

У мене сестронька – ясна зіздонька [84,с.17].

Мати в українській народній пісні виступає як уособлення злагоди, миру, любові, родини. Образа матері або батька – тяжкий гріх, що дорівнюється смертному. В одній давній щедрівці співається, що Мати Божа не випустила з пекла душу, яка «матір і батька налаяла – не налаяла, а тільки подумала». Батько і мати в українців – справжня святиня. У народні й педагогіці їм відводиться найвища роль:

Нема дерева ряснішого ой та від кленечка,
 Нема роду ріднішого ой та від батечка.
 Нема цвіту цвітнішого ой та від маківки,
 Нема роду ріднішого та і від матінки [84, с. 20].

Надзвичайно красивими, різноманітними за своїм тематичним розмаїттям є українські ліричні пісні про кохання. У них відбиваються глибокі почуття, переживання молодих людей: радість, нещасливе кохання, туга за милим, милою, тощо. Але у всіх цих емоційних сплесках перше місце посідає краса внутрішня, духовна. Красу юнака, дівчини українська народна естетика розуміє переважно як красу душі. Краса фізична розглядається не як самоцінність, а вияв краси духовної. Тому в ній на перший план виступають очі і брови, у яких найбільш віддзеркалюються властивості душі, її порухи, переживання. Високий характер взаємовідносин засвідчують і епітети, порівняння, метафори: дівчина - ясна зоря, голубонька сива, рибонька, червона ружа, пава, квіточка тощо; хлопець - орел сизокрилий, місяченько, чорнобривчик, яворонько та ін.

Особливо варто підкреслити в українській пісні естетику почуттів, чистоту взаємних стосунків, кохання. Скромність і стриманість у коханні – це головна риса справжньої української дівчини. У піснях про кохання особливо опоетизовується вірність, любов, яка залишається на все життя, до могили: Повій, повій, буйний вітре, В кінці греблі шумлять верби, Цвіте терен тощо.

Зміст пісень про кохання надзвичайно різноманітний, як самі обставини зародження почуттів і взаємовідносини між закоханими. Орієнтовно дослідники поділяють їх на такі групи:

- пісні про зародження почуттів, взаємність, думки про майбутнє одруження: Сонце низенько, Дівчино-рибчино, Ішов козак потайком, Чорнії брови, Ой, вийся, хмелю та ін..;

- пісні про любов і злагоду в сім'ї: Ой летіла горлиця, Ой у полі вітер віє, Тече річка бережками;

- пісні про батьків, що стають на перешкоді закоханих, ворогів-розлучників, лиху свекруху або свекра : Ой, не шуми, луже, Гаю, гаю, зелен розмаю, Скрипливі воріточка, Ой, там за яром й ін..;

- пісні про нещасливе кохання, зраду: Нащо мені чорні брови, Чогось мені чудно, Ой коли б той вечір, За річкою, за Дунаєм та ін..;

- пісні про напружені стосунки між подружжям: Піють півні, Ой червона ружа, Мала мати одну дочку та ін..;

- пісні про загублене подружнє життя, сиріт і удовиць: Гиля, гиля, сірі гуси, Посію я мак над водою, Ой журилася матінка мною та ін.

Відтворюючи найпотаємніші і найніжніші почуття людської душі, українська народна пісня підтримувала, допомагала в складні, найважчі хвилини. Вона піднімала настрій, додавала впевненості в своїх силах, вселяла віру в торжество добра і справедливості. Гостре і дошкульне слово жартівливих і сатиричних пісень, підсилене бадьорою мелодією, було найкращими ліками проти людських вад і недоліків.

Гумор – одна із відмітних рис національного характеру українців. За допомогою сміху народ захищав моральність, висміював ледарів, брехунів, задрісних, хвалькуватих людей, всіх, хто порушував або нехтував загальноприйнятими нормами поведінки чи стилю життя. Жарт властивий народним пісням в такій же мірі як і ліризм. Гумористичні образи, комічні ситуації зустрічаємо в історичних піснях, народних думах, купальських, жнивварських, весільних піснях тощо : Ой, Марічко, чичері, Лугом іду, коня

веду, За городом качки пливуть, Ой, на горі жита много, Та орав мужик край дороги, Ой, служив я в пана, Я в середу родилася та ін.

Аналіз змісту жартівливих пісень засвідчує, що вони мають великий вплив на оздоровлення морального клімату суспільства, допомагають позбутися негативних вад, піднімають настрій, допомагають здолати життєві труднощі, порозумітися, знайти спільну мову, а також просто відпочити, забути про щоденні турботи і клопоти.

- *Танкові пісні* – «веселі жартівливі чи ліричного характеру співанки до танцю» [44, с.374]. Вони поділяються на

- коломийки: Ой летіла зозуленька, Ой легонька коломийка;
- козачки: Дам лиха закаблукам, Ой дівчина горлиця;
- краков'яки: Штири морги ліса, Стрілев би м на воду;
- гопачки; дрібушки тощо.

Ритміка, теми, мотиви танкових, пісень дуже різноманітні, що дало підставу І. Денисюку твердити: «Разом узяті коломийки, козачки і краков'яки представляють таке багатство нашої пісні, яке ледве у інших слов'ян набереться» [99, с.77].

Пісня, музика - відмітна риса української народної виховної традиції. В українському фольклорі практично всі дитячі пісні розвивають чуття ритму, привчають дитину змалечку виконувати прості танцювальні рухи. Коло пісень, танцювальних рухів поступово розширюється, вони урізноманітнюються. Такий спосіб прилучення дітей до пісні і танцю виявився досить результативним, що дало підставу П.Аллепському відзначити особливий нахил українського народу до пісень, музичного і хореографічного мистецтва. «Танці малоросіян стрункі і прекрасні, пісні їх ніжні, виразні, і здебільшого протяжні. Про голоси їх нема що й казати» [107, с.8].

- *Календарно-обрядові* – «пісні, пов'язані з календарною обрядовістю українців: колядки, щедрівки, посівальні, водохресні; веснянки, гаївки; русальні, петрівчані, купальські; жнивварські, косарські» [105, с.23].

Поширеними були й хороводні пісні: Льон, Довга лоза, Коноплі, Подоляночка та ін.

Деякі дослідники в окрему групу виділяють також *колискові пісні* - «ліричні пісенні твори, які виконуються над колискою дитини, щоб її приспати» [106, с. 171]: Коте сірий, коте білий, Ой ну люлі, люлі, Люлі, люлі, мій синочку, Ходить сон коло вікон, Ой спи, дитя та ін. Це жанр, який має чітко визначену функцію: заспокоїти, приспати дитину. Своєю образно – тематичною структурою, інтонаційно – ритмічною будовою вони споріднені із замовляннями, не тільки, щоб приспати дитину, а привернути до або відвернути від неї дію певних природних сил, оберігати від зла, сприяти її здоров'ю і швидкому ростові, закликати добру долю.

Прилучення маленької дитини через колисанку до українського світу, мовної системи, культури сприяє розвитку її національних, моральних, естетичних почуттів. За простотою ритміки, мелодії цього виду пестувального мистецтва криється надзвичайна ніжність, щирість, доброта, емоційна наповненість. Їй властивий глибокий ліризм, багатство художніх засобів вираження: дитинка в колисочці, - як горошок в билиноньці, як вишенька на вишенці, так дитинка в колисенці; дитя – сокіл, голубочок, пташенятко, ангел маленький, зіронька ясна, чорнобривчик. Явища, предмети, абстрактні поняття оживлюються: вітер співає люлі; сон ходить коло вікон; вітер лялю сповиває; сонце до дитинки говорить тощо.

На думку дослідників, колискові пісні – це перша школа дитини, перші життєві уроки, що у доступній формі знайомлять її з довкіллям (рослинами, птахами, тваринами) тощо, моральними цінностями (програмують особливості мислення, закладають норми поведінки, дисциплінують), заохочують до праці, дають перші естетичні поняття. Так, традиційні персонажі – Сон, Дрімота ночуватимуть тільки «в прибраному дворі, де хатинка чепурненька», котик доглядає «за отарою, мете кошару, мете сіни, топить грубку, прибирає хатку», Гулі прилітають в «червоному намисті, червоних чоботях» та ін. Сонячна, позитивна наповненість, змістовність,

поетичність української колискової пісні є своєрідним фундаментом майбутньої емоційної, мовної, духовної, естетичної культури дитини.

Тексти українських пісень характеризуються художньою довершеністю, образністю, неповторністю, своєрідною символікою, виразністю лексики, яка передає увесь спектр людських почуттів, настроїв і переживань. Символічні образи пісенного фольклору витворювалися народом споконвіків через спостереження за зоряним небом, сонцем, місяцем, рослинами, тваринами, світом, який був органічною часткою життя людини, яка, у свою чергу, була його невід'ємною частиною, і, відчуваючи себе взаємопов'язаною з природою, одухотворювала її, обожнювала, схилялася перед нею, що й породило низку певних узагальнених образів, у яких тісно переплелось реальне і умовне. Згадаймо відому колядку: У цьому дворку, як у вінку / Тут господар, як виноград, / Тут господиня, як та калина, / Їхні сини, як соколи, Їхні доньки, як зіроньки [106, с.213].

- Естетичне забарвлення текстової структури народних пісень насичене *порівняннями*: дівчина – горлиця, як зіронька, як ружа черлена, мила, красна, золота; легінь - красень, місяць ясний, сокіл, орел сизий; дитинка, - як ангел, вишенька, квіточка; місяць – князь, місяць – король; сонце красне, ясне;

- *зменшувальними суфіксами*: явір зелененький, синочок маленький, кучерики, рученьки, стежечка, червона калинонька, молоденька дівчинонька, далека доріженька, серденько, матінка, батечко, сивая зозуленька, янесенький, тихесенький, господарочка, вітер буйнесенький, вечеронька, нічка, кріселечко, віконце, миленький, білогривонька, личенько, сонечко, козаченько, рушничок;

- *лексичними повторами*: голуб сизий - голуб сизий, голуб сизий, голубка сивенька; голуб на черешні, голуб на черешні, голубка на виші; ой, Марічко, чичері, чичері, чичері, розчеши ми кучері, кучері, кучері; горіла сосна, палала, горіла сосна, палала, під нев дівчина стояла, під нев дівчина стояла, русяву косу чесала, русяву косу чесала; ой ходила дівчина бережком,

бережком, ой ходила дівчина бережком, заганяла качура батіжком, заганяла качура батіжком та ін.;

- *традиційною етнічною символікою*: калина, верба, зірка, степ, вітер, тополя, явір, ружа, голуб, голубка, горлиця, сокіл, зозуля, місяць, дорога, вітер, люлька тощо;

- *художньою довершеністю, глибокою емоційністю, психологізмом*.

Відчуття краси природи, побуту, людей, з якими дитина спілкується створює дитині особливі емоційно психічні стани, пробуджує інтерес до того, що відбувається, загострює допитливість, мислення, пам'ять.

Уже в ранньому дитинстві немовля живе глибоким емоційним життям. Сильні емоційні переживання надовго зберігаються у пам'яті, нерідко перетворюються у мотиви, стимули поведінки, впливають на формування переконань, навичок і звичок поведінки. Академік Мирослав Стельмахович зазначає, що педагогічне використання емоційного відношення дитини до світу - один із важливих шляхів проникнення у дитячу свідомість, її розширення, укріплення, конструювання. Емоційні реакції і стани дитини є критерієм дійовості естетичного виховання, адже в емоційному відношенні людини до того чи іншого явища проявляється ступінь і характер розвитку її почуттів, смаків, поглядів, переконань і волі.

За Федором Погребеником, «опоетизація дерев, рослинного світу становить свого роду народнопоетичну домінанту, що виявляє себе в народній творчості, художньому слові, зрештою визначає спосіб мислення, світобачення українців» [96, с.64]. Варто наголосити й на тому, що народнопісенна культура українців, несучи потужний емоційний заряд, сприяє очищенню душі людини, оздоровлює її. Нині існує навіть відповідна офіційна методика – «вокалотерапія». Через емоційний канал пісня активізує сферу духу, сферу краси, підносить людину над буденністю. «Якщо для світу українська пісня є дивиною мистецтва, - зазначав О.Дей, - то для нас вона не тільки естетична категорія, а й хліб і пам'ять, джерело життя, основа національної свідомості» [105, с. 33].

Відмітною рисою характеру українців є любов і повага до праці. Краса праці, краса людини в праці оспівана в багатьох народних піснях: Вийшли в поле косарі, За нашою слободою, Косарі косять, а вітер повіває, Ой, із-за гори буйний вітер віє та ін.. Серед дитячих виокремлюються такі, як: Два півники горох молотили, Ходить гарбуз по городу, А ми просо сіяли й ін. У багатьох народних піснях висміюються нероби, брехуни, ледарі: Грицю, Грицю, до роботи, Я в матері одна була, Чи не той то Омелько:

Він нажав півснопа,	Він нажав цілий сніп,
Він нажав півснопа,	Та й говорить-десять кіп.
Та й хвалиться, що копа.	А як сяде за обід, а як сяде за обід,-
Він нажав цілий сніп,	Із Омелька ллється піт [108, с.76].

Пісні супроводжують українську людину на кожному кроці. Їх творять різні люди, інколи це колективна творчість, яка іде до нас через віки, чимало ліричних пісень мають авторів. Відомими піснями, які полюбилися, набули популярності і стали народними : Пісня про рушник (сл. Андрія Малишка, муз. Платона Майбороди), Лелеченьки, Два кольори (сл. Дмитра Павличка, муз. Олександра Білаша), Ой, чого ти, дубе на яр похилився (сл. Спиридона Черкасенка, муз. Кирила Стеценка), Гуцулка Ксеня (сл. і муз. Ярослава Барнича), Над річкою (сл. Спиридона Черкасенка, муз. Порфирія Батька), Їхав стрілець на війноньку (сл. і муз. Михайла Гайворонського), Марічка (сл. Михайла Ткача, муз. Степана Сабадаша), Ясени (сл. Михайла Ткача, муз. Олександра Білаша), Чорнобривці (сл. Миколи Сингаївського, муз. Володимира Верменича), Ой ти, дівчино, з горіха зерня (сл. Івана Франка, муз. Анатолія Кос-Анатольського) та ін. (ДОДАТОК А 2). Ці пісні естетично довершеними, розширюють можливості естетичного виховання дитини, ведуть до вдосконалення смаків, облагороджують душу.

Отже, українська пісня є невичерпним джерелом естетичного виховання зростаючої особистості через естетизацію: *природи, довкілля, побуту*: садочок, калина, хатинка чепурненька, сорочка біленька; *зовнішнього вигляду*: чорні очка, як терен; дівчинонька чепурненька, щибетушечка,

рум'яненко; біле личко, чорні брови, уста малинові; *стосунків*: дружба, взаємодопомога, вірність, порядність, увага, чуйність; краса родинних стосунків, кохання, суспільного життя; *праці* - ідеал краси - роботяща жінка/ чоловік - людина праці; краса виконання обов'язку перед Батьківщиною - Марширують наші добровольці у кривавий тан/ Визволяти наших українців з московських кайдан; А хто піде з нами буде славу мати, / Йдем за Україну воювати!

Характерною ознакою української народної пісні є тісне поєднання слова і музики. Тоді, коли всі інші види мистецтва діють на почуття посередньо, через думки і уявлення, музика відображає емоційні, душевні порухи з їх найрізноманітнішими відтінками, впливає на емоції людини безпосередньо. Слово передає переважно думки, поняття, уявлення, відбиває емоційні переживання. Відомо, що українська пісня змістом, лексичним багатством, глибиною і різноманітністю переживань, відбитих у ній, красою і мелодійністю посідає одне із перших місць серед пісень народів світу. Саме вона підтримує свідомість національної єдності українського народу, любов до Батьківщини і пошану до себе.

Виходячи з мети і завдань «Стратегії національно-патріотичного виховання», які спрямовані на: «визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання, зокрема дітей та молоді, розвитку відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення змістового наповнення національно-патріотичного виховання на основі: формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку суспільно-державницьких та духовно-моральних цінностей Українського народу» [41, с. 25] зазначимо, українська народна пісня, як складова народної педагогіки забезпечує культуровідповідність виховання, органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, духовну єдність та спадкоємність поколінь, а також етнізацію виховного процесу – наповнення виховання національним змістом. Повернення до першоджерел нашої

духовності потребує глибокого вивчення народнопоетичної творчості, української пісні, яка несе в собі цілюще зерно національного, патріотичного, морально-естетичного виховання.

Висновки до розділу 1

Теоретико - методологічні й практичні засади естетичного виховання зростаючої особистості висвітлено у працях, К. Д. Ушинського, С.Ф. Русової, Г.Г. Ващенко, В.О. Сухомлинського, Л.М. Масол, ОІ. Вишневського, І. Д. Беха, М.Г. Стельмаховича, Л.В. Артемової та ін..

У науковій літературі поняття естетичного виховання розкривається з різних позицій (філософський, психологічний, етнографічний, художній контексти). Щодо естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку, то педагогічна література його визначає як процес формування основ естетичної свідомості та естетичної діяльності на якісно новому рівні - від уміння сприймати та відчувати прекрасне до уміння творити, жити, діяти за законами краси.

Молодший шкільний вік - особливий вік для естетичного виховання, головну роль у його житті відіграє вчитель. Користуючись своїми знаннями, досвідом, прикладом, учитель спроможний не тільки закласти міцний фундамент естетично розвиненої особистості, але й за допомогою естетичного виховання вплинути на свідомість людини, адже саме у цьому віці формується відношення дитини до світу, відбувається розвиток сутнісних естетично-естетичних якостей зростаючої особистості.

Уся система естетичного виховання націлена на загальний розвиток дитини як в естетичному, так і в духовному, моральному, інтелектуальному плані. Ця мета може бути досягнена завдяки оволодіння школярем знаннями художньо-естетичної культури, розвитку здатності до художньо-естетичної творчості та виховання таких естетичних психологічних якостей людини, які виражені естетичним сприйняттям, емоціями, оцінкою, смаком та ін..

Народна творчість українців - невичерпне джерело виховних впливів на особистість. У ній відобразилися погляди народу на прекрасне, його естетичні ідеали, адже з давніх-давен українці прагнули до прекрасного, тонко його відчували й переливали у кращі зразки фольклору.

Дослідники (М. Дмитренко, С. Єрмоленко, А. Павлова) справедливо зазначають, що у фольклорі заковані високохудожні еталони, зокрема, українська народна пісня - взірць естетичної довершеності, краси, неповторності в поєднання слова й мелодики. Мелодійність, доступність, довершеність, філософський контекст, правдивість, збереження пісенних традицій підтверджують естетичний потенціал української народної пісні, сприяють формування таких підсистем естетичної культури молодших школярів, як

Українська народна пісня як одна із яскравих естетичних цінностей культури нашого народу, має великі можливості у естетичному вихованні молодшого школяра: збагачує духовний світ особистості, породжує потяг до прекрасного, чистого, доброго; долучає до неповторного естетичного пласту національної музичної культури; формує та розвиває естетичні смаки, потреби й почуття; дає уявлення про особливості виконавчої майстерності, багатство й унікальність музичної спадщини українців.

РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

2.1. Аналіз змісту навчально-методичного забезпечення сучасної початкової школи щодо проблеми дослідження

Стратегічною метою сучасного освітнього процесу є розвиток творчої особистості, становлення системи цінностей, вагоме місце серед яких посідають естетичні цінності. Дослідники наголошують на тому, що система естетичного виховання молодших школярів повинна об'єднувати усі навчальні предмети та позакласні заняття [21; 26; 40].

Естетичне виховання у початковій школі здійснюється у процесі вивчення рідної мови, художніх творів, мистецтва та ін. У вимогах Державного стандарту початкової освіти до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти з *мовно-літературної освітньої галузі* в контексті естетичного виховання наголошено збагачення естетичного та емоційно-чуттєвого досвіду; у мистецько-освітній галузі - естетичне перетворення навколишнього світу: спостереження за довкіллям, фіксація цікавих явищ як ідей для творчості; естетичне оформлення місця, де живе, навчається [71].

Проаналізуємо типові освітні програми для 1-4 класів, розроблені О.Я. Савченко на предмет естетичних концептів у змісті кожного навчального предмета чи інтегрованого курсу.

Серед основних завдань курсу мовно-літературної освіти виокремимо ті, які безпосередньо пов'язані з естетичним вихованням: «збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво - творчих здібностей; виховання в учнів позитивного емоційно-ціннісного ставлення до української мови, читання, дитячої книжки, формування пізнавального інтересу до рідного

слова, прагнення вдосконалювати своє мовлення» [101, с.6]. Кожна із змістових ліній: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища» опосередковано спрямована на формування естетичних смаків молодшого школяра, позаяк естетика мови стосується і довершеності її форми, і наповнення духовним, етнокультурним змістом, загальнолюдськими цінностями:

- 1 кл.: етикетні норми культури спілкування; сприймання практичне розрізнення художніх текстів; спостереження за лексичним значенням слів; дослідження тексту [101, с.7-12];

- 2 кл.: Практичне оволодіння діалогічною формою мовлення, етикетними нормами культури спілкування; сприймання і практичне розрізнення текстів різних видів; твори усної народної творчості, дитячий фольклор; перевірка й редагування текстів; робота з медіа продукцією; дослідження лексичного значення слова; використання лексичного багатства української мови у власному мовленні; дослідження ролі іменників, дієслів числівників, виражальних можливостей прикметників та інших частин мови, використання їх у мовленні; удосконалення текстів [101, с.12- 17];

- 3 кл.: Практичне оволодіння діалогічною формою мовлення, етикетними нормами культури спілкування; Використання виражальних засобів мови; Дотримання культури оформлення письмових робіт; Перевірка та редагування текстів; Дотримання орфоепічних вимог у власному мовленні; Спостереження за лексичним значенням слова; Правильна вимова і правопис частин мови; Побудова різних видів речень; Дослідження будови тексту [101, с. 7- 11];

- 4 кл.: Відтворення змісту почутого творчо; Оволодіння етикетними нормами культури спілкування; Удосконалення власних висловлювань; Дотримання культури письмових робіт; Використання виражальних засобів мови; Перевірка та редагування текстів; Створення простих медіа продуктів; Уживання частин мови в правильних граматичних формах; Побудова текстів різних типів і стилів [101, с.11- 48].

Літературне читання:

- 3 кл.: Усна народна творчість; Художні твори відомих українських і зарубіжних письменників; Застосування різних видів читання; Практичне оволодіння діалогічною формою мовлення, етикетними нормами культури спілкування; Дослідження побудови і змісту художнього тексту; дослідження засобів художньої виразності; Рольові ігри: диктор, журналіст [101, с.11- 25];

- 4 кл.: Жанрове і авторське розмаїття навчального матеріалу; Аналіз та інтерпретація почутого; Практичне оволодіння діалогічною формою мовлення, етикетними нормами культури спілкування; сприймання і практичне розрізнення текстів різних видів; Дослідження засобів художньої виразності; Знаходження у тексті образних засобів [101, с. 25-31].

Інтегрований курс «Я досліджую світ» - природнича, громадянська та історична, соціальна та здоров'язберезувальна освітні галузі, охоплюючи певну систему інтегрованих знань, також створює умови для розвитку естетичних уподобань молодших школярів. Тематичною основою курсу є змістові лінії «Людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина і світ», «Людина і природа». На нашу думку, найбільші можливості щодо естетичного виховання мають такі теми:

- 1 кл.: Людина - частина природи і суспільства; Моральні норми; Стандарти поведінки в суспільстві; Моральні якості; Толерантне ставлення до різноманітності культур; Жива і нежива природа; Здорова і безпечна поведінка; Стандарти поведінки в суспільстві; Моральні норми; Пізнання історії свого краю, символів держави; Охорона і збереження природи[101, с.44 - 46];

- 2 кл.: Стандарти поведінки в суспільстві; Моральні норми; Пізнання історії свого краю, символів держави; Видатні історичні постаті; Пори року та їх ознаки; Червона книга України [101, с.46- 48];

- 3 кл.: Людина - частина природи і суспільства; Зовнішність людини. Риси характеру, які сприяють досягненню у спіху в житті; Сім'я; Моральні норми; Стосунки людей у суспільстві; Славетні українці; Сучасні народні

ремесла твого краю; Україна на карті світу; Нежива і жива природа; Явища природи; Охорона природи [101, с.63- 70];

- 4 кл.: Неповторність кожної людини; Культура поведінки. Моральні норми; Пам'ятки твого краю; Земля - спільний дім для всіх людей; Природа України; Рукотворний світ [101, с.70 - 74];

Інтегрований курс «Дизайн і технології» безпосередньо спрямований на естетичне виховання зростаючої особистості, що відображено у таких завданнях: «виховання естетично-ціннісного ставлення до традицій українського народу в праці, декоративно-ужитковому мистецтві; набуття досвіду поетапного створення корисних і естетичних виробів у партнерській взаємодії: від задуму до його втілення в матеріалах» [101, с.51]. Реалізація цих завдань здійснюється за такими змістовими лініями: «Інформаційно-комунікаційне середовище» (гармонійне поєднання функціональності та естетичності у виробках); «Середовище проектування» (вибір і створення привабливих об'єктів праці); «Середовище техніки і технологій» (організація робочого місця); «Середовище соціалізації» (оцінка та презентація результатів діяльності, якісне облаштування життєвого простору):

- 1 кл.: Природне середовище України; Вироби декоративно-ужиткового мистецтва; Дизайнерське проектування; Презентабельність та реклама; Благочинна діяльність; Світ професій; Побутове самообслуговування [101, с.52-55];

- 2 кл.: Природне і штучне середовище; Організація робочого місця; Традиційні й сучасні вироби декоративно-ужиткового мистецтва; Дизайн-проектування; Світ професій соціальної сфери; Побутове самообслуговування [101, с.56];

- 3 кл.: Приклади орнаментів декоративно-ужиткового мистецтва; Дизайнерське проектування; Світ професій [101, с.76-79];

- 4 кл.: Традиційні й сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва; Світ професій; Побутове самообслуговування [101, с.79-81].

Всебічний художньо - естетичний розвиток зростаючої особистості є складовою мети інтегрованого курсу «Мистецтво», яка реалізується у змістових лініях «Художньо-творча діяльність»; «Сприймання та інтерпретація мистецтва», «Комунікація через мистецтво». З огляду на предмет нашого дослідження, виокремимо теми, які пов'язані з музичним мистецтвом українців:

- 1-2 кл.: Спів; Інсценізація пісень; Сприймання творів різних видів мистецтва; Обговорення вражень, які вони викликали; Проведення шкільних мистецьких заходів; [101, с.58-62];

- 3 кл.: Спів; Елементарне вправлення у сценічній поведінці; Сприймання творів різних видів мистецтва; Самопізнання через сприймання творів мистецтва; Презентація власних творчих досягнень [101, с.89-94];

- 4 кл.: Спів; Оперування засобами виразності; Сприймання творів різних видів мистецтва; Презентація власних творчих досягнень; участь у шкільних мистецьких заходах [101, с.94-100].

Відповідно до чинної програми для учнів 1-4 класів сучасні підручники орієнтовані на формування одинадцяти ключових компетентностей, одна з яких - культурна «передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості» [101, с.3]. Найбільш вдалими для формування естетичних смаків учнів молодшого шкільного віку засобами української народної пісні ми вважаємо можливості підручників «Українська мова та читання», «Я досліджую світ» та «Мистецтво». Тож зупинимось на їх аналізі.

Аналіз підручника за авторством М.С. Вашуленка «Українська мова. Буквар»: підруч. для 1 кл.; показав, що книга відповідає Державному стандарту початкової освіти, містить різноманітні диференційовані завдання для тих учнів, що лише вчаться читати, і тих, що уже вміють читати; завдання та наочний матеріал спрямовані на збагачення словникового запасу молодшого школяра, розвиток критичного мислення, уяви, естетичних

смаків. За QR-кодом можна послухати українську народну колискову пісню «Ой, ходить сон коло вікон» [11, с.82], ознайомитися з текстом української народної пісні - заклички «Вийди, вийди, сонечко» [11, с.83, ч.2].

У підручниках «Українська мова та читання»: підруч. для 2, 3, 4 класів кл. українська пісенність представлена переважно дитячим фольклором:

- 2 клас (М.С.Вашуленко, С.Г.Дубовик): колискова «Ой люлі, ой люлі, налетіли гулі» [12, с.40, ч.2]; за QR кодом можна послухати українську народну колискову (пісню) «Гойда, гойда-гой, ніченька іде...» у виконанні Ніни Матвієнко, жартівливу пісню «Грицю, Грицю, до роботи» [12, с.41, ч.2], а також українську народну пісню «Зайчику, Зайчику».

У тексті підручника авторами також передбачено вивчення календарно-обрядової пісенності: колядок та щедрівок [12, с.65, 66, 67, ч.2]: «Щедрий вечір, добрий вечір». Вважаємо, що зміст підручників збагатила б окрема тема, присвячена українській народній пісні.

- 3 клас (М.С.Вашуленко, Н.А.Васильківська, С.Г.Дубовик): жодного пісенного тексту в першій і один (українська народна пісня «Ой хилилася та берізонька», с.30) у другій частинах підручника, хоча такі тексти можна було б використати у вправах до тем: «Види речень за метою висловлювання та інтонацією», «Звертання», «Члени речення», «Зв'язок слів у реченні»; розділі «Частини мови». І тексти для роботи, і вправи урізноманітнили б такі народні твори, як Гей, там на горі Січ іде; Гей ви, стрільці січовії; Засвіт встали козаченьки; у розділах «У міста і села прийшла зима весела» (ч.ІІ) - колядки й щедрівки, «Квітує радісно весна» - веснянки та ін..

- 4 клас (М.С.Вашуленко, Н.А.Васильківська, С.Г.Дубовик, Ч.І): вправа на визначення особових займенників з використанням українських народних пісень: Ой піду я понад лугом, Ой, зійди, зійди ти зіронько вечірняя, Питається сон дрімоти : «Де ж ми будем ночувати»?; Щоб і у вас і в нас все було гаразд! Щоб ви і ми щасливі були! Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький, не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький! Як я собі заспіваю двома голосами, один голос піде гаєм, а другий лісами! [15с.135];

(*М.С.Вашуленко, Ч.ІІ*) тексти народних пісень не використані. Застосування текстів українських народних пісень, на нашу думку, було б доречним у змісті вправ до таких розділів як: «Речення», «Частини мови» (Ч.І); «Легенди рідного краю», «Жменя сміху - читачам на втіху», «Краса і сила поетичного слова», «Гордість і слава України» (Ч.ІІ).

Загалом, бажано було б більшу увагу звернути на вивчення молодшими школярами особливостей текстової структури народної пісні, її художньої довершеності, глибокої емоційності, психологізму, а також мовної естетичної складової, лексичного забарвлення: порівняння, метафори, епітети, пестливі форми вживання слів, лексичні повтори, насиченість етнічною символікою.

У полі зору авторів підручників для 3-4 кл. «*Я досліджую світ. Ч.І, Ч.ІІ*» авторів Т.Г.Гільберг, С.Тарнавська, Л. Грубіян, Н.Павич пісенна культура українців не представлена. Доцільно було б використати у розділах Ч.І: «Я і моє оточення» (тема «Я і моя сім'я»), «Я і природа» (тема «Різноманітність рослин і тварин»); тема «Славетні творці української держави»; Ч.ІІ: розділ «Наш рідний край» [18].

Підручники для 1-4 класу інтегрованого курсу «Мистецтво» О.В.Лобової вирізняються естетикою оформлення - ілюстраціями, фотографіями, зображеннями й малюнками, що підсилюють ту чи іншу тему. Здавалося б, що саме у цих підручниках народне пісенне мистецтво українців буде репрезентоване у повній мірі. Аналіз змісту підручників показав наступне:

- *1 клас*: до змісту підручника увійшли два розділи: «Здрастуй, мистецтво», «Мистецтво навколо нас». Першокласникам пропонуються творчі завдання «Попрацюймо разом!», серед яких - спів, гра на музичних інструментах [47, с.9], тематичні фото та коментарі до них, прослуховування українських народних творів, розучування колискової «Котику сіренький», української народної пісні «Ходить гарбуз по городу», «Щедрик», «Два півники» слухання пісень у виконання таких корифеїв українського

естрадного мистецтва, як Раїса Кириченко, Ніна Матвієнко, Дмитро Гнатюк [47, с.13, 18, 30, 31, 58, 124], співання веснянки «Вийди, вийди, сонечко» [47, с.115], робота з термінами - обґрунтування понять «пісня», «народна пісня» з опорою на текст «Тече вода з-під явора» (сл. Т. Шевченка, муз. народна), а також термінів «танець», український народний танець «гопак», «метелиця», «козачок», «аркан», «колядки та щедрівки», «ритм», «тембр», «марш», «хоровод», «веснянка», «музичні інструменти» [47, с.40, 41, 53, 58, 81, 82, 93, с.99, с.115, 116, 127, 136-139]. На нашу думку, до теми «Осіння мозаїка» доречними були б українські народні жнивні пісні, більше інформації про календарно-обрядовий мелос.

Підручник для 2 класу також складається із двох розділів: «Світ мистецьких творів» і «Чарівна мова мистецтва». Підручник насичений завданнями творчого характеру: Послухай українську народну пісню (Диби - диби), вивчи її. Яка вона: серйозна чи жартівлива? Скільки має музичних речень? [48, с. 22]; Послухай пісню (Корольок). Про кого в ній йдеться? Уяви, як танцює корольок. Розучи пісню [48, с.44]; Прочитай текст української народної колядки «Я маленький пастушок». Придумай до неї мелодію та заспівай. Знайди в Інтернеті інші колядки та щедрівки [48, с.64]; Влаштуйте у класі концерт пісень зимових свят. Слухайте і співайте українські колядки і щедрівки з оплесками або рухами [48, с.67]; Послухай і розучи українську народну пісню «Ой минула вже зима». Про що у ній йдеться? Що у природі нагадує про наближення весни? Пригадай веснянки. Які веснянки ти знаєш? [48, с. 96];

Своєрідним дороговказом для другокласників в осягненні змісту музичних термінів є словник «Сторінки-підказки» (народне мистецтво, ритм, темп тощо) [48, с.136]

Підручник для 3 класу структуровано за розділами «Різновиди мистецтв» і «Мистецькі жанри». Завдання, які пропонуються третьокласникам, як правило, підсилені яскравими, змістовними ілюстраціями, цікавими інформаційними текстами та зворушливими

поезіями, що, безумовно, сприяє розвитку їх естетичних смаків: Послухай і розучи українську народну пісню «Їхав козак за Дунай». Розкажи про її зміст і характер музики; ілюстрація картини Миколи Пимоненка «У похід» [49, с. 9]; Послухай українську народну колискову «Ой ходить сон коло вікон». Доведи, що це вокальний твір [49, с.13]; Українська народна пісня в обробці Миколи Леонтовича «Діду мій, дударіку»: слухання, характеристика [49, с.18]; Послухай і розучи українську народну жартівливу пісню «Грицю, Грицю, до роботи». Поміркуй, чому її названо жартівливою, над якими рисами характеру вона жартує, чого навчає? Подумайте, як виконати пісню в ролях. Виразно заспівайте [49, с.31]; Послухай віночок народних мелодій. Позначай пісенну музику рухами рук, танцювальну - оплесками, маршову - крокуванням [с.71]; На сторінці 78 подано ілюстрацію-схему «Країна співучих мелодій» із такими завданнями: розглянь види пісень, наспівай фрагменти; Прочитай текст української народної пісні «Гей, розвивайся, дуб зелененький», розучи пісню, виконай з крокуваннями [49, с.84]; Послухай і розучи українську народну пісню «Подольночка». Чи можна її назвати піснею-танцем? [49, с. 96]; Послухай українську народну пісню «Вийшли в поле косарі». Яку картину побуту вона змальовує? Виконай пісню [с.118]; Послухай українську стрілецьку пісню «Гей, там на горі Січ іде». Розучи, проспівай її з крокуванням[49, с.122]; Словник сторінок-підказок містить такі поняття, які розкривають особливості народної пісенної культури українців : веснянки, гімн, дума, календарно-обрядові пісні, пісенність, пісня, пісня-марш, пісня - танець [49, с.135-139].

Підручник для 4 класу також має два розділи: «Мистецькі барви України» й «Мистецтво без меж і кордонів». Позитивним аспектом цього підручника є те що, тут подано цікаву інформацію про народне музичне мистецтво, видатних композиторів України: невичерпна музична скарбниця України [50, с.15]; скарби українських пісень [50, с.20-21]; музичні інструменти України [50, с.25-26]; слава кобзаревих дум [50, с.46]; троїсті музики [50, с.50-51]; барви українського танцю [50, с.54-56]; пісенне

розмаїття [50, с.93-94], Микола Лисенко [50, с.95]; мистецтво, що єднає душі [50, с.138-140]; систематизовано пісенні жанри українського фольклору: українські народні колядки [50, с.68]; «Несе Галя воду» [50, с.123].

Завдання підручника побудовані на аналізі змісту українських народних пісень, їх особливостей та ритміки: Послухайте українську народну пісню «Господарство». Поміркуйте, до якого виду пісень вона належить. Розучіть, зверніть увагу на особливості побудови [50, с.22]; Послухай українську народну пісню «Верховино, світку ти наш», розучи, порівняй з ілюстрацією [50, с.28]; Послухай українську народну пісню «Старий рік минає». Порівняй зміст й ілюстрацію [50, с. 69]; Послухай і розучи пісню українську народну пісню «Щебетала пташечка», чи можна цей твір назвати веснянкою, пригадай пісні про інших тварин [50, с. 90]; Послухай і розучи українську народну пісню «Пливе човен» [50, с. 96]; Послухай, розучи та виконай українську народну пісню «Заграй мені, скрипалю», передаючи свою любов до рідного краю [50, с.136]. Словник сторінок - підказок наголошує такі поняття як: коломийка, народні танці, троїсті музики [50, с.164-170].

На нашу думку, в підручниках О.Лобової бракує інформації щодо місця народної пісенної української культури у світовій культурі, її своєрідності, художньої довершеності, особливостей, жанрового розмаїття та його специфіки, характеристики власне естетичного концепту. Автор підручника забагато наголошує внесок російських композиторів в музичне мистецтво, пропонуючи молодшим школярам твори Петра Чайковського - 1 кл.: «Вальс сніжинок», «Марш дерев'яних солдатиків» з ілюстрацією барабанщика у формі російської імперії періоду війни 1812 року [47, с.37; 57; 93; 133], 2 кл. - п'єса «Баба Яга», «Пісня жайворонка» [48, с. 47; 105], 3 кл. - балет «Лускунчик», «Спляча красуня», «Лебедине озеро», «Вальс квітів» [49, с.29; 95; 129], 4 кл. - симфонія №2 [50, с.43]; Михайла Глінки - 2 кл. «Попутна пісня»[48, с.51]; Георгія Свиридова - 2 кл. п'єса «Дощик» [48, с. 39]; Миколи Римського-Корсакова - 2 кл. «Політ джмеля» [48, с.92]; Дмитра

Кабалевського - 1 кл. «Зайчик дражнить ведмедика», «Три кити» [47, с.90; 107]; Сергія Прокоф'єва 2 кл. - вальс з балету «Попелюшка» [48, с.129]; Модеста Мусоргського [50, 4 кл., с.127]; Бориса Савельєва - 2 кл. «Різнокольорова гра», «Пограємо в луну», «Якщо добрий ти» [48, с.87; 110; 130], 3 кл. - «Справжній друг» [49, с.152], [50, 4 кл., с.152].

Виховний потенціал тих чи інших тем могли б поглибити українські козацькі, патріотичні пісні січових стрільців, натомість багато уваги приділено пісням російським, перекладеним українською. Принагідно зауважимо, що переклад текстів пісень з російської мови жахливий і аж ніяк не сприяє формуванню естетичних смаків учнів молодшого шкільного віку, наприклад, пісня «Крапельки» (муз. Я.Дубравіна, сл. В.Сулова) [48, 2 кл., с.118]; є певні зауваження й щодо підбору окремих ілюстрацій: так, у підручнику для другого класу на світлині до пояснення змісту українського народного танцю «Метелиця» подано ілюстрацію з учасниками концертного виконання, концертні костюми яких дуже нагадують, власне, російське вбрання: кокошники та сарафани [48, с.72].

Дивно, що у змісті підручників не згадано відомих українських композиторів Дмитра Бортнянського, Максима Березовського, Бориса Лятошинського, Левка Ревуцького, Олександра Кошиця, Артема Веделя, Станіслава Людкевича, Євгена Станковича, корифея української естрадної музики Володимира Івасюка, геніального композитора Мирослава Скорика та ін..

Отже, аналіз чинних підручників для сучасної початкової школи засвідчив відсутність єдиної концепції у підходах до процесу естетичного виховання з використанням українського народного мелосу. Формування естетичних уподобань молодших школярів, процес естетичного виховання засобами української народної пісні буде ефективнішим за умови врахування особливостей навчальної діяльності учнів (ліпше засвоєння структурованого навчального матеріалу, візуальної інформації, орієнтація на практичне використання знань), візуалізації й інтеграції змісту підручників,

належне їх наповнення концептами української народної культури, серед яких пісенне мистецтво займає одне із чільних місць.

2.2. Використання української народної пісні як засобу естетичного виховання молодших школярів у навчальному процесі

Нова українська школа впроваджує компетентнісний підхід до змісту й організації освітнього процесу, метою якого є навчити школярів застосовувати отримані знання й уміння в різних життєвих ситуаціях, для досягнення певних результатів. Психологи зазначають, що молодший шкільний вік є найбільш продуктивним періодом для формування творчої особистості. Для цього вікового періоду характерні такі якості, як образність мислення; відсутність стереотипів; емоційне, естетичне ставлення до довкілля. Т.Оплюк зазначає, що естетичне виховання молодшого школяра за своїм змістом на декілька кроків випереджає естетичний розвиток, спрямовуючи його у певне русло. при цьому виявляється така закономірність: чим успішніше здійснюється естетичне виховання, тим динамічніший розвиток дитини і тим вищий його рівень [70, с.439]. У зв'язку з цим найбільш оптимальні передумови для здійснення естетичного виховання засобами української народної пісенної культури, на наш погляд, мають уроки української мови, читання, інтегрованих курсів «Я досліджую світ», «Мистецтво».

Типова програма НУШ вказує на те, що громадянська, історична, соціальна, здоров'язбережувальна та природнича можуть бути реалізовані як окремими предметами, так і в інтегрованому курсі з різними видами інтеграції: тематичної, процесуальної, міжгалузевої; в межах однієї галузі; на інтегрованих уроках, під час тематичних днів, у процесі здійснення проектної діяльності тощо. Як зазначав К. Д. Ушинський, кожен предмет в школі може й повинен естетично виховувати школяра, «у будь-якій навчальній дисципліні є більш - менш естетичний елемент» [86, с.23].

На жаль, можливості української народної пісні в естетичному вихованні учнів молодшого шкільного віку при вивченні тих чи інших тем,

передбачених чинними програмами, враховані недостатньо. Тож розглянемо деякі методичні аспекти вивчення української народної пісенної культури у контексті означеної проблеми.

Дослідники українського пісенного фольклору акцентують його мелодійність, особливу ритмічну структуру, емоційну наповненість, образність, довершеність тексту. Особливо це стосується календарно – обрядових пісень: колядок, щедрівок, гаївок, закличок, веснянок:

Ой, весна, весна, ти красна,
 Що ж ти нам, весно, принесла?
 Та принесла я вам літечко,
 Щоб родилось житечко,
 Ще й червоні квіточки
 Щоб квітчались дівочки [108, с.113].

Звуковий ряд колядок дозволяє ефективно використати їх при вивченні учнями молодшого шкільного віку букв. Так, вивчаючи літеру –Я–, звуки [а], [йа] доречно попрацювати з текстом такої колядки, як «Коляд, коляд, колядниця»:

Коляд, коляд, колядниця,	Одчиняйте скриньку
Добра з медом паляниця,	Та давайте сливку,
А без меду не така, -	Одкривайте гаманець
Дайте дядьку п'ятака.	Та давайте гривнів десять [108, 117].

Учні виконують наступні завдання: Знайдіть слова, де літера –Я– позначає звук [а]. Прочитайте слова, де –Я– позначає звуки [йа].

Видатний український педагог Василь Сухомлинський особливо наголошував на потребі звернення вчителів до потужного потенціалу української народної мелоси, адже рідна пісня розвиває поетичне сприйняття довкілля, поетичне бачення світу, емоційну чуйність, сприяє формуванню естетичних смаків, прагнення будувати своє життя за законами краси.

Початкова школа, як зазначають дослідники, відіграє значну роль у «формуванні в молодшого школяра повноцінної навчальної діяльності, одним із основних компонентів якої є рівень розвитку зв'язного мовлення – необхідної умови формування соціально активної особистості» [62, с.216]. Успішне розв'язання цієї проблеми можливе завдяки використанню системного підходу до мовного розвитку дитини. Виправити недоліки неправильної, невиразної вимови допоможуть уроки розвитку мовлення, індивідуального читання.

Для вироблення чіткої, виразної вимови доцільно використати тексти народних колискових пісень. Наприклад, для вправ з чіткістю вимови сонорних та шиплячих звуків - «Ой ти, коте, сірий, та вимети сіни. А ти, кошенятко, колиши дитятко».

Для ознайомлення з новими звуками, буквами (-Ц-, -Ч-) учням доцільно запропонувати роботу з текстом таких колискових пісень, як «Ой, засни, засни, мій Іваночку», «Цить, дитинко, цить, не плач» (наприклад, гра «Вийми звук»):

Цить, дитинко, цить, не плач,
Принесе киця калач.
Вже недалечко - на мостику,
Несе калач на хвосту [108, с.100].

Надзвичайний інтерес в учнів молодшого шкільного віку викликає дитячий фольклор, зокрема, колисаночки, максимально наближені до дитячого світосприйняття поетичні твори, - образні, мелодійні, задушевні, теплі, особливо енергетичні й магічні. Згадаймо хоча б колискові пісні, де опоеетизовано кращі людські почуття, людяність, добро, природу. У них виражається глибока любов матері до дитини, піклування про неї, думи і сподівання про її майбутнє; це своєрідна молитва про здоров'я, розум, красу, щастя, добру долю, позитивні риси характеру. Це прохання до навколишнього світу бути добрим і милосердним до своєї дитини.

Лексичні особливості української колискової: пестливі слова, зменшувальні суфікси, епітети, повтори, алітерації, асонанси тощо сприяють збагаченню мовлення, формуванню естетичних смаків молодших школярів. До дитинки, як правило, звертаються пестливими словами: ангел маленький, вишенька біленька, синочок – голубочок, донечка – квіточка, дитинка – лялечка, пташечка, сонечко, зіронька. Персонажі колисаночок опоетизовані, олюднені, казково – романтичні: котик – воркотик, гулі у червоних чоботах, Сон – Дрімота люляють дитину, Вітер голубить, Сонце ніжить, пестить тощо:

Люлі, люлі, мій синочку,	Та й синочка сповивати,
Зроблю тобі колисочку,	Буде сонечко світити,
Зроблю тобі колисочку,	З моїм серцем говорити.
Та й повішу на дубочку.	Будуть гулі воркотати,
Будуть вітри повівати	Добру долю прикликати [108, с.89].

Хатинка, де засинає дитя, - чепурненька, біленька, прибрана, тепленька, охайна. Котик у одній із колискових прибирає хатку, мете сіни, топить грубку, щоби в чисту, теплу, затишну оселю прийшов Сонко – Дрімко. Колиска, плетена з лози чи різьблена з дерева – естетично довершений витвір мистецтва: «шовковії вервечки, золотії бильця, колишу я чорнобривця»

Або ж:

Колисочка яворова,
 Колиска з горішка, -
 Нехай в ній колишеться
 Маленька потішка [108, с.89]

При опрацюванні тем уроку з використанням текстів українських народних колискових доцільно слово вчителя поєднати з елементами бесіди, виразним читанням учнями уривків пісні, опису персонажів, театралізації тощо. Доречними є вправи, які розвивають увагу школярів до змісту тексту, його художніх особливостей, емоційної забарвленості: слухається текст пісні (наприклад, «Ходить гарбуз по городу», чи «Подольночка»), згодом учням

демонструється ілюстрація, вони повинні вказати частину тексту, якому відповідає ілюстрація.

При вивченні змістової лінії «Досліджуємо мовні явища» (1-2 кл.) вчитель може застосувати різні жанри українських народних пісень. Наприклад, історичну пісню «Ой на горі та женці жнуть»: підкресліть у тексті голосні/ приголосні звуки, охарактеризуйте їх.

Вивчаючи з молодшими школярами частини мови, наприклад, прикметник, доцільно використати такі пісні:

***

Там у полі криниченька.
 Навколо пшениченька.
 Там женчики жали.
 Золоті серпи мали,
 Срібнії юрочки.
 Що в'язали снопочки.
 Добрії були женці -
 Дівчата й молодиці.
 Дівчата - косаті,
 А хлопці - вусаті,
 Молодиці - білолиці.

***

Там, де Ятрань круто в'ється
 З-під каміння б'є вода
 Там дівчина воду брала
 Чорноброва молода
 Ти, дівчино, ти щаслива
 В тебе батько й мати є
 Рід великий, хата біла
 Все що в хаті - все твоє
 А я бідний, безталанний
 Степ широкий - то мій сват
 Шабля, люлька - вся родина
 Сивий коник - то мій брат
 Шабля, люлька - вся родина
 Сивий коник - то мій брат

Завдання:

- Знайди в тексті прикметники, визнач рід, відмінок.
- Із поданого тексту випиши словосполучення, що складаються з прикметника та іменника, виокрем їх значення.
- з тексту виписати прикметники, виділити закінчення, визначити відмінок

Учителями також широко практикується словесне малювання героїв тієї чи іншої пісні. Таке словесне малювання тренує уяву, розвиває мовлення, почуття стилю, естетичні смаки. Робота вчителя має відповідати такій логіці

шляху до гармоній знань, краси й моральності: від культури слова - до емоційної культури, від емоційної культури - до культури почуттів і відносин, адже, торкаючись емоційної сфери дитини, музика, пісня впливає і на формування її естетичних ідеалів.

Українська народна пісня відіграє виняткову роль у музично-естетичному вихованні молодшого школяра, розвитку вокально-хорових навичок. Дослідники радять з цією метою використовувати на уроках такі народні пісні, як «Вербовая дощечка», «Ой ти красна весно», «Ой по горі льон, льон», «Ой на горі жито, сидить зайчик», «Як діждемось літа» та ін..

В українському фольклорі чимало дитячих пісень, які розвивають чуття ритму, привчають дітей виконувати танцювальні рухи, долучають до хореографічного мистецтва, сприяють трудовому вихованню (пісня – гра «Козуню - любую», «Зозуле рябенька», «Два півники», «А ми просо сіяли» «Подольночка» та ін.). Бажано б більш оптимально використати їх виховний потенціал на уроках інтегрованого курсу «Мистецтво»:

- 3 кл.: виконання дитячих пісень, добирання засобів музичної виразності - темпу, динаміки, необхідних для створення настрою, характеру; вирізнення елементів музичної мови [101, с. 89; 93];

- 4 кл.: виконання дитячих пісень (музичний фольклор, знання його жанрів: колискові, заклички, веснянки, щедрівки тощо); добір засобів музичної виразності (темп, динаміка, штрихи, тембр), необхідних для створення образу пісні; створення сценічної інтерпретації пісенних образів; вирізнення і характеристика елементів музичної мови [101, с. 94; 97].

Навчальний предмет «Мистецтво» безпосередньо орієнтований на виховання почуття прекрасного. У контексті нашого дослідження змісті цієї навчальної дисципліни сприяє формуванню естетичних смаків, почуття приналежності до прекрасного, здатність насолоджуватися тим морально-естетичним змістом, який вкладено, наприклад, композитором чи народом у музичний твір, в пісню.

Дитячі народні пісні носять не лише розважальний характер, вони вчать співчувати, розуміти іншого, спрямовані на естетичне сприйняття пісні у єдності змісту й форми, тексту й мелодії. Враховуючи особливості вікового розвитку молодших школярів, їх потребу в руховій активності, дитячі народні пісні доцільно використовувати під час руханок з метою зняття статистичної напруги, емоційного розвантаження, пробудження естетичної насолоди.

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (природнича, громадянська та історична, соціальна та здоров'язбережувальна освітні галузі), відповідно до завдань, визначених програмою [101, с.60-62] доцільно використовувати родинно-пробутові; жартівливі; календарно-обрядові; ліричні; козацькі, стрілецькі, повстанські пісні.

У змістовій лінії «Людина в суспільстві» (3-4 кл.) доречним буде використання народної легенди про дівчину-Україну, яку Господь обдарував найкращим подарунком - піснею. (ДОДАТОК А 1)

Відомо, що багата духовна культура нашого народу має свої особливості у кожному регіоні, а подекуди і в місті чи селі. Тому вчителю, вивчаючи пісенний фольклор українців, бажано врахувати і цей момент, що дає великі можливості для виконання учнями певних дослідницько – пошукових завдань, які допомагають молодшим школярам пізнати незліченне багатство пісенної народної творчості українців (наприклад, календарній обрядовості - колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, жнивні пісні тощо).

Творче використання у навчальному процесі початкової школи скарбів народнопісенної культури українців, - дійовий чинник активізації пізнавальної діяльності учнів молодшого шкільного віку, формування відповідних естетичних почуттів. Загальновідомо, що краще засвоюється той матеріал, який викликає інтерес, зацікавленість. Тому сучасному вчителю, «окрім ґрунтовної фахової підготовки, необхідний постійний вогник науково-творчого пошуку» [110, с.99]. У контексті означеної проблеми дослідження, це, насамперед, пошук нестандартних форм проведення уроків,

актуалізація народнопедагогічного матеріалу, творчий підхід до підбору кращих зразків української пісенної культури та їх відповідного аналізу з точки зору ритміки, лексичного багатства, символіки, поетичності тексту; оптимізації змісту освіти в межах окремої теми. (ДОДАТОК Б)

Цілеспрямовані естетичні впливи через текст і мелодію української народної пісні, як емоційно-звукового виду передачі духовного досвіду попередніх поколінь, що розкриває великий спектр емоцій, сприяють розвитку емоційної сфери молодшого школяра, усвідомленню таких філософських категорій як Добро і зло. Дійсно, будь-який предмет, чи то читання, українська мова, я досліджую світ, математика, фізкультура, мистецтво тощо через своє змістове наповнення викликає у школяра певні емоції, впливає на його чуттєву сферу: краса українського слова, естетична довершеність пісенного мистецтва; неповторна краса української природи; нетлінність краси української духовної та матеріальної культури; ідеали мужності героїзму та патріотизму; краса фізичної досконалості людини, її внутрішнього світу; вияв естетичного в гармонії геометричних ліній, математичних задач тощо.

Аби та чи інша навчальна дисципліна стала засобом естетичного виховання, вчителю потрібно творчо підійти до її викладання, збудити інтерес учнів через наповнення змісту навчального матеріалу українською народною пісенністю.

2.3. Естетичне виховання молодших школярів засобами української народної пісні у позаурочній роботі

Одним із джерел естетичного досвіду молодших школярів є різноманітна позаурочна робота. У ній задовольняються потреби спілкування, відбувається творчий розвиток особистості. У позакласних заходах, на думку В.Омеляненко, школярі мають більші можливості для самовиявлення [69, с.309].

Як зазначають дослідники, позаурочні заходи, порівняно з навчанням на уроці, мають свою специфіку. Вчитель: «одержує тут широкі можливості

вибору – змісту, форм проведення організації та послідовності підготовки тощо, оскільки не обмежений ні програмами, ні рамками часу» [87, с. 202]. А це означає, що він має змогу доповнити сприймання світу дитиною у сферах, практично не репрезентованих навчальними предметами. Це, зокрема, стосується вивчення лексичного багатства української народної пісні, особливостей ритмічного складу, символічної наповненості, стилістики, оздоровчого потенціалу тощо.

Дослідники наголошують потребу комплексного підходу до естетико-виховних впливів на розвиток дитини, які спрямовані на створення особливо сприятливої, позитивної атмосфери, у якій природно задовольняються, формуються, розвиваються її естетичні потреби. Участь дітей, наприклад, у колядуванні, має неабияке значення для усвідомлення значущості землеробської праці, залежності від її результатів самого людського життя.

Виходячи із засад краси, народна педагогіка привчає дітей до чемності, виробляє у них звичку бути ввічливими, дотримуватись норм мовленнєвого етикету, що відображено і в обряді колядування – віншівках (поетично-декламаційних творах величально-побажального характеру). Віншівки уславляють господаря, господиню та їхню родину в різних ситуаціях хліборобської праці. Завершуються віншування невеличкими формами – побажаннями щастя, здоров'я, доброго достатку та врожаю. Учням доречно поставити запитання: Як проходить Святий Вечір у вашій родині? Які традиційні колядки ви знаєте? У чому їх своєрідність? тощо.

Підготовка до кожного позаурочного заняття має свої певні особливості. У самому процесі підготовки потрібно подбати, щоб учні працювали зацікавлено, максимально проявляючи свою ініціативу і творчість. За методикою Мирослава Стельмаховича, структура підготовки позаурочного заняття повинна включати:

- визначення й обґрунтування актуальності теми позаурочного заняття, узгодження її з віковими можливостями учнів, рівнем їх підготовки;

- вибір місця й часу проведення, врахування складу й кількості гостей, запрошених;
- визначення пізнавальних і виховних завдань даного заняття, його форми, кола питань, які треба розв'язати чи з'ясувати, структурних компонентів;
- передбачення українознавчого змісту кожної частини заняття у відповідності з його завданнями, підбір необхідних матеріалів;
- педагогічну обробку підбраного матеріалу;
- підбір відповідних методів виховання і методичних прийомів до кожної частини позаурочного заняття;
- чітке розподілення обов'язків: завдань між учнями, контроль за їх виконанням;
- підготовку ілюстративного матеріалу, необхідного унаочнення, технічних засобів, потрібного обладнання та інвентарю;
- чітку організація ходу проведення позаурочного заняття: зміна одних видів роботи іншими, розподіл ролей між учасниками заняття [94].

У позаурочній роботі, побудованій з урахуванням інтересів учнів молодшого шкільного віку, можливе використання методів, пов'язаних з проблемним викладом знань, з орієнтацією на пошукову діяльність. Наприклад, при ознайомленні учнів з календарно-обрядовими піснями українців, школярам доцільно дати завдання дібрати прислів'я, приказки, загадки, прикмети, пісні, які стосуються назв календарних днів, місяців; спільними зусиллями скласти календар свят, пісень, традицій, які побутували у давнину і побутують тепер. На думку М. Стельмаховича, «залучення школярів до творчої пошукової діяльності, до виконання посильних досліджень відбувається шляхом включення в певну дослідницьку роботу й розв'язання різноманітних пізнавальних завдань» [94, с.112].

Розвиток естетичних смаків молодших школярів неможливий без роботи над текстом української народної пісні. Тому, в контексті позаурочної роботи доцільними будуть завдання під керівництвом вчителя, пов'язані із

аналізом ритміки, лексичного багатства, тропіки, наприклад, такого високопоетичного жанру усної народної творчості, як колискова (дослідження побудови особливостей мовної фрази, текстової структури, ритмічної виразності, основних компонентів символічного значення, характеристики персонажів, емоційної наповненості) тощо.

Принципи виховання любові до народного співу, започатковані в родині, потрібно зберігати і розвивати в школі. Звичайно, форми цієї роботи мають мінятись, в умовах сучасної школи їх досить багато. Потрібно, насамперед, відмовитися від застарілої думки про те, що пісню, зокрема народну, можна вивчити і засвоїти тільки на уроках музики. Творчий учитель, безперечно, використовує її, як уже зазначалось, і на уроках рідної мови, читання, математики, ознайомлення з навколишнім та ін. Це не обов'язково повинен бути спів, але й розмова, бесіда, повідомлення, письмове завдання про красу української пісні, особливості побудови, символіку. Далі доречно її вивчати більш поглиблено в хоровому гуртку чи клубі любителів народної пісні; дуже добре себе також зарекомендували фестивалі, огляди хорового співу, конкурси на кращого виконавця чи знавця народної пісні.

Для молодших школярів варто організовувати і проводити ранки народної пісні, різноманітні свята, наприклад: Пісні моєї бабусі, Мамина пісня, Люблю пісні мого краю, Колишися колисонько, Пісня - душа народу та ін. [ДОДАТОК В]. При цьому бажано знайомити учнів з історією створення тієї чи іншої пісні, авторами народних пісень, варіантами народної пісні у різних регіонах України. Надзвичайне зацікавлення викликає підготовка рукописних журналів – пісенників, належне їх оформлення.

Молодшим школярам подобаються змагання, естафети, особливо, коли вони проводяться між паралельними класами. А тому доречно організувати між ними змагання на краще знання та виконання народної пісні (наприклад, веснянок, колядок, щедрівок, дитячих ігрових пісень,

козацьких пісень тощо). Для більшої ефективності, цікавості таких форм роботи можна запросити виконавців народних пісень, організувати зустріч з фольклористами, дослідниками української фольклористики.

Науковці стверджують, що за час навчання в школі учні можуть і повинні засвоїти тексти і навчитися співати не менше ста народних пісень [110, с.158]. Цю роботу потрібно проводити послідовно, без перевантаження учнів, враховуючи вікові та індивідуальні особливості розвитку - кожного року у початкових класах доцільно вивчати 5-6 пісень, у п'ятих-восьмих –8-10, а у старших класах –10-12 пісень. Зауважимо, що, наприклад, у Японії випускник школи не отримає атестат про закінчення школи, якщо не знатиме 300 текстів народних пісень.

Учителям варто вдумливо підбирати пісні для своїх вихованців, адже для кожної пісні – свій час. Отже, погодимось із думкою І.Ляшко, «не слід поспішати виривати їх із дитинства та заохочувати відтворювати ті почуття, які вони не пережили, бо для цього не настав час. Скажімо, не завжди доречним є те, що учні молодшого шкільного віку невміло кепкують чи жартують над тещами і свекрухами, або ж поринають у чуттєвий вир деяких народних пісень про кохання» [52, с.173].

Нам видається, що вивчення українських народних пісень в початковій школі може бути цілеспрямованим і продуктивним за умови, якщо їх вивчати за календарним циклом – різдвяні пісні, веснянки, великодні пісні, купальські, косарські, жнивварські. Тоді учні матимуть змогу глибше збагнути історичну та соціальну значимість народної пісні, її роль у житті народу, місце в народній культурі. Такий підхід дозволяє школярам паралельно знайомитись із святами, звичаями та традиціями українців, усвідомити потребу вивчення народних пісень, які супроводжують практично кожне народне дійство, надають йому особливої неповторності, привабливості й краси.

Зважаючи на особливості української народної пісні, її ритміко-мелодійний лад, психологи радять використовувати цей фольклорний жанр

для підтримки й стабілізації психологічного стану як дітей, так і вчителів, батьків, забезпечення духовного комфорту, спокою, рівноваги, захищеності, зняття тривожності, стресу в умовах воєнного стану.

З давніх часів відомо, що музика має великий вплив на організм людини, її самопочуття, відновлює порушену гармонію в тілі. Існує навіть термін «музикотерапія» (один із розділів арт-терапії: лікування мистецтвом) - метод оздоровлення, використання музики з метою відновлення й зміцнення здоров'я, підвищення імунітету, гармонізації різних систем людського організму, який включає такі напрямки: слухання музики, спів, гра на музичних інструментах, музично-ритмічні ігри, танці.

Наукові дослідження підтверджують те, що рівень гормонів стресу в крові значно зменшується в тих, хто постійно слухає спокійну музику або співає відповідні пісні. Мажорні тональності поліпшують настрій, підвищують м'язовий тонус, артеріальний тиск, мінорні - заспокоюють. Дослідники наголошують три основних фактори благодатного впливу музики на життєдіяльність людини:

- вібраційний (стимулює обмінні процеси на рівні клітини);
- фізіологічний (впливає на різні функціональні сфери організму - дихальну, рухову, серцево-судинну);
- психологічний (зміна психічних станів людини).

Українська народна пісня творилася протягом багатьох тисячоліть, пройшла такий відбір, якого не знав жоден музичний жанр (довершеність форми, єдність змісту й мелодики, емоційна насиченість, інтонаційна забарвленість, позитивна енергетика). Тому з точки зору кризової психології українську пісню доцільно використовувати з метою позитивного впливу на емоційну сферу, вивільнення від негативних емоцій, релаксації, мобілізації внутрішніх ресурсів. особливого значення у цьому процесі набуває спів та інсценізація народних пісень.

Нині основне завдання української музики - підтримати, підбадьорити людей, поліпшити їх настрій. Тому особливо популярними стали козацькі,

повстанські, стрілецькі, маршові пісні. Для учнів молодшого шкільного віку психологи радять виконання українських дитячих пісень (популярним є диск «Вийди, вийди, сонечко: українські народні пісні співають діти»).

На нашу думку, українська народна пісня має стати органічною складовою частиною змісту освітнього процесу сучасної школи; пов'язуватися з традиціями школи, села чи міста, - святами, ювілеями, видатними датами, днями рідного міста чи села. Вона добре вписується в програму чи сценарій будь-якого масового заходу, свята, зустрічі. Вона «є тим живим джерелом, яке ніколи не міліє, як не може змліти повноводна ріка невмирущої народної музичної творчості» [68, с.23].

Більшість позаурочних занять з використанням української народної пісенності носять етико-естетичний характер та доповнюються моральними, патріотичними, екологічними та трудовими мотивами виховної діяльності й дають можливість широкого застосування засобів української народної пісенної культури для підвищення ефективності виховної діяльності, процесу взаємодії цілеспрямованого мистецько-педагогічного впливу на особистість, її самовиховання і дії художньо-естетичного оточення, внаслідок якого в зростаючій особистості розкривається здатність сприймання красивого, активізується ціннісна позиція.

Висновки до розділу 2

Новітні тенденції гуманізації освіти однією із умов розкриття потенційних духовних ресурсів школяра ставлять реалізацію його особистісних цілей та зацікавлень. Залежність освіти від умов суспільно-політичного життя, рівня культури суспільства в цілому й рівня культури самих учнів, стимулює пошук нових шляхів розвитку естетичного виховання.

Серед найбільш дієвих форм естетичного впливу можна виокремити музику й слово. Народна пісенна мелодія, що всотала на основі ритму й гармонії інтонації людського мовлення, завжди емоційно насичена, виткана з почуттів і переживань. Вона одухотворює, вивищує й стимулює прагнення до самовдосконалення.

Аналіз змісту підручників для 1-4 кл. сучасної початкової школи засвідчив необхідність включення більшої інформації про народну пісенну культуру українців як на теоретичному, так і на практичному рівнях, оскільки це відповідає потребам компетентнісного підходу, розвитку критичного мислення, формування морально-духовних, естетичних, національних цінностей, української ідентичності.

Усі ці якості розвиваються в людині під впливом різноманітних виховних чинників: природа, середовище, побут, родина, міжособові взаємини, праця, тобто, все, що може бути прекрасним. Основним носієм прекрасного є мистецтво в якому українська народна пісня посідає одне із чільних місць.

У навчальному процесі сучасної початкової школи естетичний потенціал української народної пісенності може бути реалізованим практично на всіх уроках. Процес формування естетичних навичок

передбачає засвоєння школярем ключових компонентів, які в сукупності створюють операційну чи творчу навичку. На це впливає темперамент, тип вищої нервової діяльності особистості, її мотиви, природні задатки й здібності до певних видів діяльності, рівень розвитку уваги, пам'яті, мовлення; спектр інтересів; анатомо-фізіологічні особливості та ін.. З цього витікає одна із особливостей методики естетичного виховання молодших школярів - закріплення у свідомості дитини зв'язку між образом і естетичним почуттям, між естетичними орієнтаціями й творчою діяльністю, між відношенням до інших і самого себе; у моделюванні естетичного середовища, обставин буття особистості, які накреслюють стандарти естетичної поведінки та діяльності.

Основною умовою успішної роботи з виховання в молодших школярів почуття прекрасного засобами української народної пісні є цілеспрямована, систематична робота вчителів з використання народної пісні як на уроці, так і у позаурочній, позакласній діяльності.

Серед позаурочних заходів з використанням української народної пісенності у початковій школі найбільш доцільними є конкурси, свята, диспути, театралізовані дійства тощо.

В умовах воєнного стану особливої актуальності набувають нетрадиційні підходи до подолання негативних наслідків стресу, оптимізації психологічного стану людини, збереження й зміцнення фізичного, духовного та психічного здоров'я. Серед них нова галузь психолого-педагогічного напрямку - музикотерапія. Стабілізації негативних психо-емоційних станів, зняттю внутрішнього напруження, виробленню навички глибокого й оздоровчого дихання сприяє гра на народних музичних інструментах, слухання та виконання кращих народних пісень, танцювально-рухове самовираження.

Українська народна пісня - наша національна гордість, могутній засіб виховного впливу. Наповнення змісту виховання кращими зразками української народної пісенної культури сприяє формуванню ціннісного

відношення до духовної культури, вихованню високоморальної, освіченої, різнобічно розвиненої особистості, формування її естетичних потреб.

ВИСНОВКИ

Естетичне виховання займає вагоме місце у системі освітнього процесу, оскільки спрямоване на розвиток цілісної, гармонійної особистості, її сутнісних сил, духовних потреб, моральних ідеалів, особистих і суспільних уявлень, світогляду.

Проблема естетичного виховання зростаючої особистості доволі повно розроблена як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі. В останні роки з'явилося чимало публікацій, присвячених теоретичним аспектам естетичного виховання зростаючої особистості (Б. Брилін, В. Бриліна, І. Гриценко, О. Годовсек, С. Жуков, Л. Левчук, Л. Серих,); обґрунтування ціннісної парадигми виховних впливів (І. Бех, О. Вишневський, І. Зязюн, Л. Масол, Н. Мельник, А. Павлова, Ю. Руденко, М. Стельмахович); застосування інноваційних методів, засобів, форм у процесі естетичного виховання молодшого школяра (М. Вацьо, Т. Голінська, Т. Гриценко, Т. Коваль, Т. Ковбасюк); дослідження естетики українського музичного мистецтва, використання української народної пісні як засобу естетичного виховання зростаючої особистості в освітньому процесі сучасної початкової школи (Л. Гуденко, Г. Дідич, С. Єрмоленко, М. Ляшко, О. Михайличенко, В. Мішдеченко, І. Ройченко, Т. Турчин, Я. Федько, Г. Яківчук).

У традиційній системі естетичного виховання дітей народна педагогіка широко використовувала музично-пісенний фольклор, розуміючи важливість позитивних емоцій для розвитку здорової дитини. З давніх-давен колискові, ігрові пісні слугували своєрідною школою естетичного виховання зростаючої особистості. В естетичному вихованні особливе місце також

займали пісні, створені кобзарями, як джерело мудрих думок, скарбниця народної педагогіки, що створювали естетико-виховуюче середовище.

У змісті української народної пісні відображено традиційне розуміння прекрасного: в уявленнях українців красива людина поєднує в собі духовне багатство, мудрість і фізичну досконалість. Цією ідеєю пронизані твори музичного фольклору.

Аналіз змісту українських народних пісень показав, що всім різновидам цього жанру притаманне відображення головних категорій естетичної культури: героїчне, величне, трагічне, комічне, прекрасне, низьке, підле. Поняття краси, прекрасного в українській народній пісенній культурі включає такі духовно-моральні цінності, без яких людину неможливо назвати прекрасною. Означені категорії естетики у змісті народних пісень відображаються по-різному, в залежності від жанрових різновидів. Так, у козацьких, стрілецьких, повстанських піснях - на першому місці концепт героїзму, мужності, відваги, самопожертви, патріотизму; в піснях про кохання - концепт любові, добра, вірності, скромності, краси тощо.

Головна педагогічна цінність української народної пісні в її змісті, який слугує важливим засобом естетичного виховання. Художній потенціал української народної пісні - це комплекс можливостей та естетичних цінностей, які результативно використовувалися старшими поколіннями й які варто реалізовувати в естетичному вихованні сучасних школярів.

У процесі створення підручників для початкової школи авторам варто враховувати виховний потенціал народної пісенної культури українців, глибшу реалізацію комунікативного та дослідницького підходу, активізацію розумових та емоційних зусиль, поєднання змістового (візуальний інформаційний ресурс) та діяльнісного (учень як дослідник) компонентів.

У позаурочній діяльності проводити більше заходів з використанням естетичного потенціалу народного мелосу, урізноманітнювати форми й методи такої роботи. Звернути увагу на можливості застосування української народної пісні у процесі збереження здоров'я дітей в умовах воєнного стану,

зняття напруги, тривожності, подолання наслідків стресу, підтримки позитивного емоційного балансу.

Естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку засобами української народної пісні здійснюється такими шляхами: оволодіння естетичними знаннями у процесі навчання, реалізується перш за все на уроках української мови, читання, інтегрованих курсів «Мистецтво», «Я досліджую світ», розвиток естетичних смаків здійснюється через кращі зразки народної пісенної культури; естетичне виховання у позаурочній та позашкільній роботі (залучення учнів до прекрасного, ознайомлення з народною пісенною культурою, організація естетичної діяльності); взаємодія школи і сім'ї; спонукання школярів до естетичного самовиховання.

Система використання української народної пісні в естетичному вихованні молодших школярів включає: знання вчителями, учнями й батьками вагомого пласту українського мелосу; застосування в освітньому процесі різноманітних форм, методів і засобів, що сприяють підвищенню формування у школярів почуття прекрасного, інших цінностей традиційної духовно-моральної культури; створення для школярів належних умов для самореалізації й появу своїх здібностей та можливостей у творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдієвський А. Т. Хрестоматія з музики для дітей молодшого шкільного віку (1-4 класи): навч. посіб. / А. Т. Авдієвський, А. Г. Болгарський. К.: РННЦ «ДІНІТ», 2000. 83 с.
2. Аристова Л. Естетичне ставлення до мистецтва: теоретичні підходи. *Мистецтво та освіта*. № 3. 2007. С.18-22.
3. Базильчук Л. В. Естетичне виховання як засіб всебічного розвитку соціально значущої і самоцінної особистості. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. К.: Науковий світ, 2004. Вип. 10. С. 149– 153.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. : навч.-метод. посіб. К. : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. 280 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. : навч.-метод. посіб. К. : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісноорієнтований підхід : наук.- практ. засади. 344 с.
6. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.
7. Брилін Б.А., Бриліна В.Л. Національні основи музично-естетичного виховання учнівської молоді. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія Педагогічні науки. 2021. Вип. 197. С.12-16.

8. Брилін Б. А. Організація музичного дозвілля учнівської молоді як виховна проблема: монографія. К. : Вид-во Освіта України, 2010. 235 с.
9. Брилін Борис, Бриліна Валентина. Театралізація української народної пісні як засіб музично-естетичного виховання молодших школярів. Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (VIII школа методичного досвіду) : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 24-25 листопада 2020 року* / ред. кол.: Л. С. Бровчак та ін.. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2020. С. 48-52.
10. Вацьо М.В. Український дитячий музичний фольклор у художньому розвитку молодших школярів: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів, напряму підготовки «Початкова освіта». Вінниця, 2015. 120 с.
11. Вашуленко М.С. Українська мова. Буквар: підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х ч.). К.:Освіта,2018. 112 с.
12. Вашуленко М.С. Українська мова та читання : підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1 / М.С.Вашуленко, С.Г.Дубовик. К.:Видавничий дім «Освіта»,2019. 144с.
13. Вашуленко М.С. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1. Ч.2 / М.С.Вашуленко, Н.А.Василькіська, С.Г.Дубовик. К.: Видавничий дім «Освіта»,2020. 160 с.
14. Вашуленко М.С. Українська мова та читання : підруч. для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) . Ч. 1. / М.С.Вашуленко, Н.А.Василькіська, С.Г.Дубовик. К.: Видавничий дім «Освіта»,2021. 168 с.
15. Вашуленко О.В. Українська мова та читання: підруч. для 4 класу закладів загальної середньої освіти. Ч.2. К.: Освіта, 2021. 168 с.
16. Ващенко. Ідеал людини в українській народній пісні. *Виховний ідеал: підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків*. Полтава: Полтав. вісник. 1994. С.119-138.

17. Ващенко Г. Основи естетичного виховання. Львів, 1995. 70 с.
18. Гільберг Т.Г. Я досліджую світ: підруч. для 3 кл. закл. заг. серед. освіти (У 2 ч.): Ч.1. Ч. 2. / Тетяна Гільберг, Світлана Тарнавська, Лариса Грубіян, Ніна Павич. Київ: Генеза, 2020. 160 с. Гільберг Т.Г. Я досліджую світ: підруч. для 4 кл. закл. заг. серед. освіти (У 2 ч.): Ч.1. Ч. 2. / Тетяна Гільберг, Світлана Тарнавська, Ніна Павич. Київ: Генеза, 2021. 160 с.
19. Голінська Т.М. Методичні рекомендації з діагностики естетичного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Кіровоград : КП Поліграфія, 2012. 120 с.
20. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997 (2011). 421 с.
21. Горобець Н. Формування естетичних почуттів у молодших школярів засобами мистецтва. *Рідна школа*. 2000. № 11. С. 46 - 49.
22. Грищенко Т.О. Естетичне виховання в системі позаурочної виховної діяльності сучасного освітнього закладу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип.4. С.102-109.
23. Грищенко Т.А. Естетичне виховання як актуальний напрям професійної підготовки фахівців педагогічного профілю. *Вісник Черкаського університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: Педагогічні науки. № 1. 2019. С. 231-238.
24. Грищенко І.В. Проблеми естетичного виховання молодших школярів у сучасних умовах. *Педагогіка*. Соціальна робота. 2011. № 20. С. 20-25.
25. Губенко І. Народні пісні – національне багатство України і його збереження та популяризація. *Народна творчість та етнографія*. 2001. № 4. С. 82-87.
26. Гуденко Л. А. Естетичне виховання учнів засобами музики. *Початкова школа*. 2006. № 3. С. 25–28.
27. Гудовсек Оксана Сучасні підходи до естетичного виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки. *Інноватика у вихованні*. Вип. 12. 2020 С. 132 - 137.

28. Дідич Галина. Вплив народної музики на морально-естетичне виховання школярів. Наукові записки КДПУ. Серія : Педагогічні науки / ред..д. кол. В.В.Радул та ін.. Кіровоград: КДПУ. 2014. Вип. 125. С.67-60.

29. Естетизація навчально-виховного процесу в основній школі засобами мистецтва : метод. посіб. / О. А. Комаровська, Л. М. Масол, Н. Є. Миропольська, В. В. Рагозіна, І. В. Руденко, Нац. акад. пед. наук України. Ін-т проблем виховання; За ред. Н.Є.Миропольська, О. А. Комаровська. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 159 с.

30. Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 560 с.

31. Естетичне виховання дітей та молоді: синергія культури і освіти: матеріали Шостого Міжнародного науково-практичного семінару / Ред. - упор. З. Гнатів, М. Каралюс. Дрогобич, 2020. 178 с.

32. Етнопедагогіка: навчально-методичний посібник / упоряд. Макарчук В.В. 3-е вид., переробл. і доповн. Умань: РВЦ «Софія». 2015. 205 с.

33. Єрмоленко С.Я. Спочатку була пісня. *Мова і українознавчий світогляд*: Монографія. К.: ДІУ, 2007. С.116-246.

34. Жуков С. Естетична культура, естетичне виховання як складові всебічного розвитку особистості. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2011. Ч. 2. С. 101- 109.

35. Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості. Мистецтво у розвитку особистості : монографія / за заг. ред. Н.Г. Ничкало. Чернівці : Зелена Буковина, 2006. С. 14-36.

36. Істрія української школи і педагогіки: Навчальний посібник / За ред. О.Любара. К.: Знання,2003. 450 с.

37. Коваленко Н. І. Краса і творчість - найкращі вихователі. *Обдарована дитина*. 2013. № 6. С. 6-11.

38. Коваль Т. Виховання молодших школярів засобами української народної пісні в умовах Нової української школи. *Науковий збірник*

«Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка», 2020. Том 3, № 27, с. 107-111.

39. Коваль Т.В. Психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами. *Молодий вчений*. № 11 (51) листопад, 2017. С. 329-333.

40. Ковбасюк Тетяна. Форми та методи естетичного виховання молодших школярів. *Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства* : збірн. наук. праць. Вип. 2 / за ред. доц. В.В. Павленко. – Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2020. С. 66-71.

41. Концепція національно-патріотичного виховання в закладах освіти України, затверджена Наказом МОН України від 06.06.2022 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylo-povukontseptsiyu-patriotychnogo-vyhovannya/>

42. Концепція «Нова українська школа» Розпорядження КМУ № 988-р від 14.12.16 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/

43. Концепція художньо-естетичних дисциплін у «Новій українській школі», пріоритетність компетентнісного підходу в навчанні. [Електронний ресурс] Режим доступу <https://www.slideshare.net/eranokeranok/ss-82032978>

44. Лановик, Мар'яна, Лановик, Зоряна. Українська усна народна творчість. Навчальний посібник. К.: Знання-Прес, 2006. 591 с.

45. Левчук Л.Т. Основи естетики: Навч.посіб. / Л.Т.Левчук, О.І. Оніщенко. К.:Вища школа, 2005. 271с.

46. Левчук Л.Т. Творчий потенціал естетичного виховання. *Основи естетики* : навчальний посібник. К., 2000. С.259-265.

47. Лобова О.В. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 1 класу закл. заг. серед. освіти. Київ: Школяр, 2018. 144 с.

48. Лобова О.В. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закл. заг. серед. освіти. Київ: Школяр, 2019. 144 с.
49. Лобова О.В. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 3 класу закл. заг. серед. освіти. Київ: Школяр, 2020. 144 с.
50. Лобова О.В. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 4 класу закл. заг. серед. освіти. Київ: Школяр, 2021. 176 с.
51. Любар, Р. Робота з формування хорових навичок школярів - основа музично-естетичного виховання в школі. *Рідна школа*. 2005. № 8. С.41-43.
52. Ляшко М.П. Музично-естетичне виховання як один із найважливіших факторів формування духовної культури особистості засобами фольклору. *Молодий вчений*. № 12 (52). 2017. С. 172-175.
53. Маєвська Л.М. Етнопедагогіка: навч. посібник. Херсон: Олді-плюс, 2019. 287с.
54. Мангер Діана. Українська народна пісня в естетичному вихованні молодшого школяра. *Тези доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року)*. Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С.145-146.
55. Масол Л.М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія. К.: Промінь, 2006. 432 с.
56. Масол, Людмила. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*. 2001. №1. С. 2-5.
57. Мафтин Л.В. Етнопедагогічні основи дидактичного процесу сучасної початкової школи. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць/ укл. Поясик О.І., Слипаник О.В., Ковальчук М.П.* Івано-Фр.: НАП, 2021. С.195-198.
58. Мельник, Наталя. Українська народна соціально-побутова пісня: етико-естетичні модуси. Монографія. Кривий Ріг, 2018. 206 с.

59. Михайличенко О.В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект): Монографія. вид. 2-ге, перероб. і доповнене. Суми: вид-во «Козацький вал», 2007. 356 с.

60. Михайлова Л. М. Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти: теорія і практика: наук.- метод. посіб. для керівників шкіл, педагогів, студ. пед. спец. / авторуклад. Л.М. Михайлова. Харків: Видавництво «Точка», 2018. 248 с.

61. Мішедченко Валентина. Народна пісня - шлях до виховання духовності молодших школярів. *Початкова школа*. 2012. № 2. С. 39-41.

62. Мішедченко Валентина. Особливості музичного навчання й виховання учнів другого класу загальноосвітньої школи. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки. № 1. 2018. С. 215-223.

63. Мішедченко Валентина. Особливості музичного навчання й виховання учнів третього класу загальноосвітньої школи. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки. № 3. 2018. С. 209-216.

64. Мішедченко Валентина. Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти: теорія і практика / С.Г.Пішун, Г.Т.Кловак Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки. № 1 (64), лютий 2019. С.166-172.

65. Мовчан В.С. Естетика: навч. посібник. К.: Знання, 2011. 527 с.

66. Мосіяшенко Володимир. Українська етнопедагогіка. Суми: Університетська книга, 2019. 175 с.

67. Нова українська школа: порад. для вчит. / під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видав. дім «Плеяди», 2019. 206 с.

68. Олексюк О. Музична педагогіка : навч. посіб. К. : КНУКіМ, 2006. 188 с.

69. Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. Теорія і методика виховання. Навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 415 с.

70. Опалюк Т.Л. Використання комплексної взаємодії мистецтв у естетичному вихованні молодших школярів. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 15. С. 438-447.

71. Освітні програми НУШ (1-4 кл.). Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://osvita.ua/school/program/program-1-4/60529/>

72. Осипець Р. Українська народна пісня – основа музичного виховання. *Мистецтво та освіта*. 2000. № 3. С. 6-9.

73. Павлова А. К. Естетичний ідеал в аспекті всеосяжного досвіду гармонізації (на прикладі традиційного ліро-епосу). *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. Луцьк: Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, 2021. № 3. С. 23–34.

74. Павлова А. К. Етичне та ірраціональне в ліро-епічній пісні (на прикладі народних балад). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія.* / Гол. ред. О. Г. Павленко. Маріуполь: МДУ, 2021. Вип. 25. С. 111–116.

75. Павлова А. К. Етнічна ідентичність як засіб інтерпретації усної культури народу. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2006. №10 – 11. С. 249 – 253.

76. Павлова А. К. Любов як вимір Усесвіту в українській народній баладі: осягнення амбівалентності. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 19. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 199–203.

77. Павлова А. К. Українська епічна пісня в аспекті репрезентації когнітивної діяльності. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія філологічна. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 11. С. 290 – 295.

78. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва. Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін. К.: Освіта України. 2008. 272 с.

79. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад А.Кузмінський. К.: Знання-Прес, 2003. 700 с.

80. Потапчук Т. Музичне мистецтво як засіб формування морально-духовних цінностей молодших школярів. *Інноватика у вихованні: Зб. наукових праць*. 2021. № 14. Рівне, С. 100-107.

81. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>

82. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах. Наказ МОН України з 151/11 25.02.2004. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1_11290-04#Text

83. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 № 673 р про Державну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання на період до 2025 року. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#n11>

84. Ройченко І. В. Використання фольклору на уроках музичного мистецтва в початкових класах. Навчально-методичний посібник. Вінниця : ММК, 2016. 54 с.

85. Руденко Юрій. Основи сучасного українського виховання. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. 328 с.

86. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навч. посібник. Тернопіль: Навч. книга «Богдан», 2005. 360 с

87. Салига Н. Естетичне виховання молодших школярів у процесі позаурочної виховної роботи. *Молодий школяр* : проблеми розвитку / за ред. В.Д. Хруща . Івано-Франківськ, 2006. С. 202-207.

88. Сєрих Л. В. Естетичне виховання: освітній простір. *Монографія*. Суми: НВВ КЗ СОІППО. 2020. 176 с.

89. Сєрих Л. В. Естетичні цінності та їх роль в естетичному середовищі. *Освіта Сумщини*. Суми : СОІППО, 2012. №1 (13). С. 20.

90. Сідлецька Т. І. Особливості масової музики як соціального й культурного феномена. Українська культура: минуле, сучасність, шляхи розвитку. наук. зап. Рівненського державного гуманітарного ун-ту. зб. наук. праць. Вип. 19. Рівне : РДГУ, 2013. Т.1. С. 113–117.
91. Соколова А. В. Внесок Я. А. Мамонтова у розробку питань теорії і практики формування естетичної культури особистості : монографія. ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. 138 с.
92. Соломаха С. Естетика краси й добра в мистецтві. *Мистецтво та освіта*. 2009. № 3. С.2-6.
93. Спінєєва О.В. Естетичний досвід як накопичення естетичних переживань. *Духовність особистості*. 2012. Вип. 2. С. 160-166.
94. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання: Посіб. для вчителя. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. 180 с.
95. Стельмахович М.Г. Українська народна педа-ка. К.:ІЗМН, 1997. 232 с.
96. Сторожук А. Українська народна музична творчість : вивчаємо, запам'ятовуємо, зберігаємо : навч.-методич. посіб. : Бар, 2012. 182 с.
97. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину (Поради вихователям) К.: Радянська школа, 1975. 253 с.
98. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5-и томах. К.: Радянська школа, 1977. Т. 2. С 5 – 279.
99. Танько Т. П., Чернявська М. В. Естетичне виховання дітей у дошкільних закладах освіти України (друга половина ХХ століття) : навч. посіб. Харків : ХНПУ, 2017. 204 с.
100. Творча реалізація педагогічних ідей В. О. Сухомлинського в системі художньоестетичного виховання: Навчально-методичний посібник. Кіровоград: Видавництво обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, 2008. 103 с.
101. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. К. : Видавництво «Світоч», 2019. 336 с.

102. Турчин Тамара. Естетичне виховання молодших школярів у позакласній роботі. Початкова школа. 2007. № 5. С.16-17.
103. Турчин Т. М. Зорієнтованість музичного навчання в початковій школі на еталонні зразки національного мистецтва. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Сер.: Педагогіка і психологія. Зб. статей : Вип. 32., Ч. 2. Ялта : РВНЗ КГУ, 2011. С. 161–169.
104. Турчин Т.М. Особистісно-орієнтоване естетичне виховання молодших школярів у процесі виконавської діяльності. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. (Серія: Педагогічні науки). Випуск 76 / гол. ред. Носко М. О. Чернігів : ЧДПУ, 2010. С. 359–364.
105. Українська народна музична творчість : навч. посібник / упоряд. Л. С. Соколова. Харків : Друкарня МАДРИД, 2019. 126 с.
106. Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція М. Чорнопиского. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.
107. Федько Я. Українська народна пісня, її культуротворчі та виховні особливості. *Початкова школа*. 2019. № 7. С. 7-11.
108. Філоненко С.І. Усна народна творчість: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 416 с.
109. Хрестоматія з етнопедагогіки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / уклад.: Л.Б. Паламарчук, Т.О. Горохова. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 416 с.
110. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти: навч. посіб. Київ:ВЦ «Академія». 2016. 240 с.
111. Чернишова А.М. Використання українського дитячого музичного фольклору як ефективна умова естетичного виховання молодших школярів. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 2 (7). С. 721-729.
112. Шевчук Тетяна. Концепт світла в українських народних думах (міфологічні структури в думі про Марусю Богуславку). *Український*

фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування : Колективна монографія / [за редакцією доктора філологічних наук, професора М. К. Дмитренка]. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2014. С. 71-89.

113. Яківчук Г.В. Вивчення музичного фольклору в позаурочній роботі. Мистецтво і освіта. 2014. № 2(72). С. 8-13.

ДОДАТКИ

Додаток А

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Додаток А 1

ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ-УКРАЇНУ

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці - любов до господарювання, німці - дисципліну і порядок, поляки - здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики...

Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку заплакану дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

- Хто ти? Чого плачеш? - запитав Господь.

- Я - Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Брати мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються з удів і сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

- Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я уже всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.
 - Є в мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це -
 пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця.
 Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла
 пісню у світ.

Додаток А 2

Список пісень літературного походження, які стали народними

1. І. Франко: «Ой ти, дівчино, з горіха зерня».
2. В.Самійленко: «Вечірня пісня (Тихесенький вечір на землю спадає)».
3. С.Черкасенко: «Ой чого ти, дубе», «Над річкою (Тихо над річкою)».
4. М.Гайворонський: «Їхав стрілець на війноньку».
5. Б.Лепкий: «Чуєш, брате мій»».
6. С.Чарнецький: «Ой у лузі червона калина похилилася».
7. Р.Купчинський: «Човник хитається».
8. Р. Савицький: «Гуцулка Ксеня».
9. А.Малишко: «Пісня про рушник», «Вчителька», «Ми підем, де трави
 похилі».
10. Д.Павличко: «Лелеченьки», «Два кольори».
11. В.Івасюк: «Червона рута», «Я піду в далекі гори», «Водограй».
12. Б.Стельмах: «Облітає півонія».
13. А.Демиденко: «Душі криниця».
14. В.Крищенко: «Росте черешня в мамі на городі».

Конспект уроку з музичного мистецтва для 4 класу (1 семестр) №1

Тема: Музика мого народу. Я люблю свою країну – Україну

Мета:

- формувати знання учнями історії народної пісні, вміння розрізняти народну й авторську пісню, визначати характер колискової;
- розвивати вокально-хорові навички, слухацькі здібності;
- виховувати повагу до народної пісні, патріотичні почуття, ціннісне ставлення до народної творчості, естетичні смаки.

Тип уроку: введення в тему.

Обладнання: музичний центр та диск, фортепіано, підручник, ілюстрації, портрет К.Стеценка.

Методи навчання: словесні, наглядно-слухові, аналізування музичного твору, художня драматургія.

Форма організації пізнавальної діяльності: колективна робота.

Очікуваний результат: вміння розмірковувати й відчувати різницю між народною й авторською піснею, чисте інтонування мелодії пісні.

Перебіг уроку:

1. Організаційний етап. Музичне вітання

Я вітаю сонечко: «Здрастуй, золоте!»

Я вітаю квіточку: «Хай собі росте!»

Я вітаю дощичок: «Лий, як із відра!»

Друзів привітаю я: «Зичу всім добра!»

Я вітаю, друзі, вас! Я вітаю цілий клас!

Сонце, небо, рідний край! Грай, музико, грай!

-Яку роль відіграє національна музика для життя народу?

Згадаємо мешканців країни Музики: королева Мелодія, король Ритм, пан Темп, леді Динаміка, брати Лади, Феї Інтонація, Імпровізація...

2. Мотивація уроку: Чи можна уявити свято без пісні? А народні свята без народної пісні? Складаючи пісню, українці намагались зробити її правдивою, щирою, емоційною, Та імена творців загубились у віках... Розглянемо пісні українського народу, які побудовані на історичних подіях, роздумах, почуттях людей.

3. Етап засвоєння нових знань. Пісні, автори яких невідомі, звать народними. Народна пісня – це створений народом музичний твір з віршами.

- Які особливості народної пісні? Співучість, мелодійність, ліричність, жартівливість, ритмічність... (додати свої приклади)

У народних піснях відображається характер народу, його звичаї, традиції, обряди, свята, ігри.

Сприймання музики: у.н.п. «Повішу я колисочку». Порівняння з ілюстрацією (ст.8 – О. Мартинчук «Українська колискова»)

- Який характер пісні? Що виникло в уяві під час прослуховування?

Вступна бесіда вчителя: - Чи подобається вам ця пісня? – Що у ній приваблює? - У кого з вас є маленькі братики чи сестрички? - Ви з ними граєтеся? - Колишете їх? Співаєте колискові? - Проспівайте або продекламуйте.

5. Слово вчителя. З глибини сивих віків дійшли до нас колискові пісні. Як видно з самої назви, це пісні, котрі співають, заколисуючи, присипляючи дитину. Оскільки дітей в основному більше заколисують і доглядають матері, бабусі, то вони найчастіше і є творцями пісень. Ці пісні передаються із уст в уста. Кажуть, що діти, які сплять під спів материнських пісень обов'язково добрі, люблячі, турботливі, мати вкладає в них свою ніжність, лагідність душі. У цих піснях виливається любов матери до дитини, її роздуми над майбутньою долею сина доньки, висловлює бажання, щоб дитина виростила здоровою, доброю, сильною, працьовитою, чесною, щирою, вірною. Легенька, заспокійлива мелодія, не хитрі пестливі слова заспокоюють дитину, огортають тихим спокоєм і дитина міцно засинає.

«Заболить у дитини рука, а в матері - серце», говорить українське прислів'я. Це вона така, добра, ніжна, мила цілими ночами просиджувала біля нашої колиски. Із своїми піснями переливала свою душу в нашу. І хоч ми нічого не розуміли з тієї пісні, любов до материнського голосу, до матері посилювалася, нам хотілося ослухати оту чарівну мелодію.

6. Прослуховування наступної колискової («Люлі, люлі, мій синочку»).

- А знаєте з чого робили колиски? (З дерева). - А з якого дерева?

Із клена, калини, берізки, ясена, щоб в ній ті, які будуть колисатися зростали здоровими, співучими. «Ой ти дуб, ой ти дуб, а я берізонька, З тебе дубе, ніц не буде, тебе порубають З мене буде колисочка, дітей колисати. Ой повішу дитиночку на дуба, на дуба. Та й сі буде колисати дитиночка люба».

У колискових піснях часто зустрічаються фантастичні образи птахів, тварин, казкових істот. – Назвіть традиційні персонажі української колискової. – Опишіть їх.

4. Етап закріплення засвоєних знань

Порівняльна характеристика 2-х творів.

Сприймання: К.Стеценко «Вечірня пісня» (ілюстрація: С.Васильківський «Захід сонця над озером»)

- У творах зображено захід сонця, тишу і спокій літнього вечора, почуття людини, закоханої в природу (пейзаж - лірична пісня)

- Яка з прослуханих пісень авторська? Чи можна «Вечірню пісню» (уявімо, що ми не знаємо, що автор – К. Стеценко) назвати народною? Чи відповідає настрій пісні і картини (ст.9)?

5. Етап вокально-хорової роботи

- Розспівування
- Слухання пісні М.Ведмедері «Україно, зорі твої сині»
- Розучування пісні
- Виконання

Д/з: знайти в Інтернеті пісні, присвячені Батьківщині (на зразок. «Україна – це я» у виконанні Т.Кароль, «Україна» - Т. Повалій тощо)

6. Етап перевірки засвоєних знань

- Як треба виконувати колискову пісню?

Знайти для ліричної пісні відповідні характеристики:

Мелодія (тривожна, світла, задумлива, урочиста, весела)

Темп (повільний, швидкий)

Динаміка (напружена, гучна, затихаюча)

Характер (подив, радість, спокій, напруження)

- Який музичний інструмент якнайкраще зобразить колискову? (ілюстрації з інструментами: труба, арфа, скрипка, баян, бандура, литаври)

7. Підсумково-рефлексійний етап

- Коли і де можна почути народну пісню?

- Які характерні риси притаманні колисковій?

- Про що розповідають народні пісні?

Додаток В

ПІСНЯ - ДУША НАРОДУ (сценарій свята для учнів 3-4 кл.)

Мета: Збагатити знання учнів про народну пісню, вчити дітей слухати і співати українські народні пісні. Відроджувати звичаї, традиції та обряди нашого народу, виховувати любов до народної творчості, гордість за український народ, який має славне героїчне минуле і багату творчу спадщину, сприяти естетичному вихованню.

Обладнання: Клас святково прибраний: плакати, вислови про пісню, прислів'я, калина, хліб-сіль, вишитий рушник.

Звучить фрагмент пісні «Зелене жито» у записі.

Ведучий: Добрий день вам,
 Добрі люди!
 Гостей дорогих
 Ми вітаєм щиро,
 Стрічаємо з хлібом,
 Любов'ю і миром.

Всі вклоняються.

Ведуча: Для людей відкрита
 Школа наша світла,
 Тільки б жодна кривда;
 В неї не забігала.
 Хліб ясниться в класі,
 Сяють очі щирі,
 Щоб жилось по правді,
 Щоб жилось у мирі.

Ведучий: Ми концерт підготували,
 В нього ми всю душу вклали,
 Як сподобається вам,
 То плещіть завзято нам.

Вчитель: Яке диво дивне — народна пісня ! Яку владну силу таїть вона в собі! Минають віки, змінюються суспільні устрої, потрясають світ нищівні війни і голодомори, на зміну одним поколінням приходять інші — у кожного свої смаки, свої уподобання. А народна пісня залишається, через усі злигодні

Хай нам щастя-доля буде. Не на день і не на рік, А на довгий-довгий вік.
 Починаймо наше свято! Людей зібралось багато! Щоб веселитись і співати, І вас на святі розважати!

В.: Народна пісня — це душа народу, його історія. *(Розповідає легенду про пісню) Виконується українська народна пісня «Ой у саду калинонька»*

В.: Дві подружки до калини

Вийшла погуляти

Та Іванка попросили

Їм сопілку дати.

Ой, Іванку, на сопілці

Дай мені заграти.

Ти з Оксаночкою гарно

Будеш танцювати.

Підійдемо до калини,

Виберемо гілки.

І батечко для вас зробить

Новенькі сопілки.

Навчимося на сопілках

Ми чудово грати,

Та пісні мого краю

Файненько співати.

В.: Гучні пісні мого краю

Пливуть у рідних голосах,

Мені здається, що збираю

Цілющі трави я в лугах.

У цих піснях і даль походу,

І жаль, і усміх, і любов,

І гнів великого народу,

І за народ пролита кров.

В піснях дівоча світла туга

І вільний помах косаря,

В них юність виникає друга,

Висока світиться зоря.

В.: Красу і силу народної пісні глибоко розуміли визначні діячі нашої літератури і мистецтва. Саме з піснею, з кобзарською думою пов'язував Тарас Шевченко безсмертя і славу рідної землі:

Всі разом:

Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине
От де, люди, наша слава.
Слава України.

Виконується пісня «Будем козаками» .

Вчитель: Перша пісня, яку чує дитина - це мамина колискова пісня, її ніжна,

ласкава мелодія заспокоює дитину. Без маминої колискової пісні немає дитинства, як без дитинства немає майбутнього.

В.: Колискова пісня, колискова -
Вигойдає мрії на семи вітрах.
То найперша материна мова,
То майбутнє в маминих руках.

В.: Чи можна забути ту стежку до хати,
Що босим колись протоптав?
Чи можна забути ту пісню, що мати
Співала малому, коли засинав?
У рідному краї і серце співає,
Лелеки здалека нам весни несуть,
У рідному краї небо безкрає,
Співають в садах солов'ї.
І я припадаю до неї устами,
І серцем вбираю, мов спрага води.
Без рідної мови, без пісні, без мами.
Збідніє, збідніє земля назавжди.

Виконується колискова пісня.

В.: Протягом своєї багатовікової історії український народ склав безліч прекрасних пісень - їх записано понад 200000. Одна людина чи група людей, переживаючи якесь сильне почуття (радості, смутку, гніву тощо), під час праці або відпочинку складали текст пісні разом з мелодією. Пісні - художні твори, а тому складати їх могли лише обдаровані люди. Народні співці - лірники та кобзарі - не лише виконували вже відомі пісні, а й складали свої.

Вчитель: А хто такі кобзарі? Кобзарі - то мандрівні музики-співці. Вони були зовсім маленькою, але особливою часточкою нашого народу. Кобзарі не мали ласки від долі - майже всі були невидючі, їх вили білим світом хлопчики-поводирі. Тихою ходою ішов кобзар від міста до міста, від села до села, наслухав, як живуть прості люди, і оспівував їхні жалі й радощі у своїх думках, піснях.

Ось які зворушливі вірші присвятив Перебенді — кобзареві наш великий поет Тарас Шевченко:

В.: Перебендя старий, сліпий, -	А хто грає, того знають
Хто його не знає?	І дякують люде:
Він усюди вештається	Він їм тугу розганяє,
Та на кобзі грає.	Хоть сам світом нудить.

В.: Мудрі, безстрашні, високі духом, кобзарі несли людям слово правди. Вони закликали народ до єднання. Піднімали його на боротьбу з поневолювачами. Оспівували подвиги мужніх лицарів-героїв. Кобзарева пісня була чи не сильніша за будь-яку зброю...

Звучить фрагмент думи «Маруся Богуславка».

В.: З давніх-давен люди складають пісні про своє життя і працю, про важливі суспільні події. Пісні, в яких зображено події минулого та видатних осіб, називаються історичними.

Виконується пісня «Ой на горі та й жєнці жнуть»/ «Гей, там на горі Січ іде».

В.: Найдавніші серед народних пісень - обрядові, - виникли, ще в первісному суспільстві. Наші предки не вміли пояснити різні явища навколишнього світу, а тому вважали, що дощ, грім, вітер, сонце та інші сили природи є живими істотами (богами), від яких нібито залежали, життя і добробут людей. Щоб задобрити цих богів, люди виконували різні дії - обряди, які супроводжувалися піснями, танцями, іграми. Пісні, що виконуються під час обрядів, називаються обрядовими. Більшість обрядів та обрядових пісень пов'язана з працею на землі.

Виконується пісня «Вийшли в поле косарі».

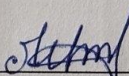
В.: Пісні запрошують до роботи - (*Учні виконують з рухами пісню «Грицю, Грицю, до роботи»*)

В.: Пісні з нами жартують («*Сіяв мужик просо*»), з нами танцюють. («*Коломийки*»), граються («*Дрібушечки*»), мирять нас («*Мир миром*»).

В.: Пісня наша - душа народу. Вона чарівна, естетично довершена, наповнена сонячною, доброю енергетикою.

В.: Рідна, люба, ніжна,
 Близька й дорога
 З нами поруч в праці,
 В іграх та забавах - всюди є вона.
 Пісня тут, у класі,
 Ось вона на святі
 Переливом лагідним
 З нами промовля,
Звучить пісня «Родина».

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

 - Мошеч Д. Т.
(підпис)